

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

لے کے ناں میں سوہنےٰ ربِ داکر اں کلام بیان
مہرِ محبت کرنے والا اُچا اُسدا ناں

پھل پروتے

پھل پروتے

کلام

استاد عبدالرشید تاج

تلائش، ترتیب و تالیف

نسیم سحر

گندھارا ہند کو اکیڈمی پشاور

جملہ حقوق محفوظ ان

پھل پروتے	نام کتاب
ہندکو ہر فیاں	موضوع
شیم حمر	مرتبہ
شیم حمر، جلیل احمد کمال	تحقیق
وجاہت شکیل، عمر احمد اعوان	کپوزنگ
ٹاقب حسین	سرورق
2016ء	سال اشاعت
400 روپے	قیمت
گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور	مطبع
جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ، پشاور	پرشر
978-969-687-004-3	ISBN No.
گندھارا ہندکو اکیڈمی، 2 چنار روڈ، آبدراہ، پشاور ٹیکنیکن پشاور	ملٹری داپتہ

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

2- چنار روڈ، آبدراہ، پشاور ٹیکنیکن پشاور

091-9218164, 9218165

www.gandharahindko.com

انتساب

ہندکو زبان دے مشہور شاعر تے بے شمار گیتاں دے خالق

سید سعید گیلانی

دے ناں

فہرست

نمبر شمار	عنوان	تحریر	صفحہ نمبر
۱۔	حک ضروری گہل	محمد ضیاء الدین	6
۲۔	دیباچہ	بابائے ہند کو مختار علی نیز	7
۳۔	کچھ اس کتاب بارے	نسیم سحر	19
۴۔	اکھر	پروفیسر خاطر غزنی	22
۵۔	بہتر آپڑے سی سمجھ دوسرا نے نوں	پروفیسر ناصر علی سید	24
۶۔	من آنم کہ من نبی دانم	ش شوکت	27
۷۔	صاف گو شاعر	جلیل احمد کمال	30
۸۔	نسیم سحر دی کوشش نوں خراج تحسین	پروفیسر صیح احمد	32
۹۔	چمکدا استارہ	پروفیسر ملک ارشد حسین	36
۱۰۔	نا مت شاعر	زید آئی اطہر	37
۱۱۔	میدان حرفی دا شہسوار	نسیم سحر	41
۱۲۔	حمد باری تعالیٰ		47
۱۳۔	نعت رسول مقبول ﷺ		50
۱۴۔	مناقبت امام عالی مقام		55
۱۵۔	منظوم		59
۱۶۔	تمثیلی شاعری دا عکس		69
۱۷۔	حرفیاں		70
۱۸۔	تعارف		106

اٹھ ضروری گل

شمیم سحرتے انہاں دے دوستاں نے 1975ء دی یہاںی اچ ہند کو ادب دی ترقی و سے کہ تنظیم دے تخت ہند کو ادب ٹوں فروع دیزدے و سے کم شروع کیتا ایاتے انہاں دے نال انہاں دے ساتھی ہند کو ادب دے وچ نویاں نویاں لکھتاں لکھ کے اُس دے دامن ٹوں وسیع کر دے ائے برے اس طراں ہو یا کہ زمانے دی گردش دے نال انہاں دے کجھ ساتھی پشور شہری نکل کے روز گارڈے سلسلے اچ بلوچستان، پنجاب تے سندھ چلے گئیں تے اس طراں ایہہ تنظیم اتنے موثر طریقے تے کم نہ کر سکی برے انہاں دے نال وابستہ افراد نے ہند کو دلچسپی تے ہند کو نال محبت سی کنارہ کشی اختیار نہ کیتی۔ شمیم سحر بھی اسی کشتی دے سوار ہبک ہند کو دے لکھاری دے طور تے ساڑے سامنڑے آئیں، انہاں نے نہ صرف آپڑی ذاتی تحریریاں دے علاوہ دوسرے ہند کو شعراء دی تحریریاں ٹوں بھی محفوظ رکھاتے ایہہ انہاں دا بوجہت وڈا کارنامہ وے۔ اسی طراں دے کارنامے اچ علی اویس خیال نے بی اپڑا بخڑا اس طراں پایا کہ اُس نے بڑی محنت دے نال شمیم سحر دے ہند کو کلام دے علاوہ ہند کو دے دیگر اساتذہ دا کلام بی حاصل کیتا جیہہ اسیم سحر صیب نے اپڑے کھول محفوظ رکھا اویا ایا۔ تے انہاں کو ششاں دے بعد گندھارا ہند کو اکیدی اس جوگی اوئی کہ اوہ شمیم سحر دے نال نال ہند کو دے انہاں اساتذہ دا نام بھی چھاپ سکے۔ اسی کوشش دی ہبک کڑی دے طور تے ایہہ کتاب تو اڈے ہتھاں اچ تو اڈے ملاحظے و سے حاضر اے۔

محمد ضیاء الدین
جزل سیکریٹری، گندھارا ہند کو بورڈ پاکستان

دیباچہ

نُجْ دِنَال دِي گَهْل اے! ہَک دِن شَام نَوْل دروازَہ کھُلَکا۔ مِيرے پُرْنَوْل مجاہِد اکبر نے دروازَہ کھُولا
تاسامنڑے زِید آئی اطہر تے نُسِيم سَحر کھلے آئے۔ پُرْنَوْل مہمانان نَوْل بُلْج وَحْشَهَا ياتے منوں آکے کہیزے لگا!
آغابی! اسی جَنَاح دی ہونڈی بڑی تعریف پے کر دے آئی اووی آئے نے۔ دراصل مہمانان دے آخوے سی
پیلے اتفاق ویکھو کہ میرے بچ تھیاں پُرْسَارے میرے اردا، گردا بیٹھے آئے تے بحث پی ہوندی آئی کہ
ہندکو زبان دے اصل خدمتگار کو نزون؟ تے منے حبیرے نام بچیاں دے سامنڑے پیش کیتے ناج یک نام زیڈ
آئی اطہر تے نُسِيم سَحر دادی ایا۔

خیر میں جد انال نَوْل ملا تاری سلام دعا تو بعد نُسِيم سَحر نے نُج فولو اسٹیٹ کا پیاں منوں دیتا تے
نا لی کہیزے لگا! ”نیز صیب! اُستاد عبدالرشید تاج دا کلام“۔

منے کاغذ انال نَوْل پھر ولدے ہوے کیا! ”اوے! اے، کتو پیدا کیتا نے؟“

نُسِيم سَحر کہیزے لگا منے بڑیاں مشکلاں نال اُستاد تاج دا اے کلام جمع کیتے تسلیم کر سو جد و جلیل
احمد کمال ٹل میری ملاقات ہوای تا منے انال نَوْل اُستاد تاج دا کلام شائع کرنے دی خواہش ظاہر کیتی تا اوہ بڑی
مشکل ٹل من گئے کیونکہ اوہ ول برداشتہ ہو چکے ائے۔ اوہ کلام نَوْل ضائع کرنے دا رادہ کر چکے ائے۔ اُستاد تاج
دے ہتھ دی تحریر بالکل فی پڑھی جاسکدی آئی۔ میں بک دو مصروع اگر پڑھ لینا ایاں تا چونکہ اُستاد جلیل احمد کمال
نَوْل اُستاد تاج دا کلام زبانی یاد ہوندا ایتا اسرائیل میں جلیل احمد کمال دے تعاون ٹل اُستاد تاج دا کلام کاغذ تے
کمل کر کے منتقل کر لینا ایاں تا اسرائیل دا سارا کلام بچا کر کے منے یک کتابی شکل دیتی۔

نُسِيم سَحر دیاں گلاں سُنڑو کے میں ایہہ گل سوچ ڈیں تے مجبور ہو گلیا وال کہ جلیل احمد کمال نَوْل اُستاد
تاج دا کلام از بر ہونڈے دے باوجود اگر نُسِيم سَحر ایہہ سمجھ نہ کردے تا اُستاد تاج دا ایہہ مجموعہ کلام قارئین کرام
دے ہتھاں وچ نہ ہوندا۔ نُسِيم سَحر نے آپڑی گھل مکا کے ایہہ کیے کہ نیز صیب ہونڈ میں سواڈے کوں آیاں
کئی مہربانی فرماؤ تے اس نَوْل کتابی شکل وچ شائع کرنے واسطے اس تے دیباچہ لکھو،“

منے جد نُسِيم سَحر دی اس محنت تے تگ و دو نَوْل دیکھا تا انال نَوْل بڑی شبابی دیتی۔ نا لی میں اس
تا نیڈی غیبی تے بڑا خش ہو یا کہ منے تھوڑی دیر پیلے ہی اپڑے بچیاں نوج کیا آیا میرا او دعویٰ وچ ثابت ہو گیا۔
انال دی مزید حوصلہ افزائی واسطے میرے کوں میری تحقیقی کتاب ”تذکرہ قدیم شعراء ہندکو“ دے مسودے دی
تیاری دے تھی چند آڈیو سیسٹس پے آئے جھانچ کدی کدا نہیں دا اُستاد عبدالرشید تاج مر جوم دا کلام بی آیا انال

نو پیش کر دتا کہ انوئی اس مجموعے وچ شامل کرلوں۔ نالئیم سحدی فرمیش تے استاد عبدالرشید تاج دے
مجموعہ کلام تے دیباچہ لکھڑے دی حامی پھر لتی۔

استاد عبدالرشید تاج نوں میں نندی جائزناجذبی کر منے ہندکوچ لکھڑا شروع کیتا۔ اے ضرور کوئی

۱۹۵۰ء دے آگے پچھے داویا لوے اس وسطے کہ منے انماں دنایا جدشاہین آرٹس سوسائٹی دی خواہش تے ہندکو
زبانچ ہک اسٹچ ڈرامہ لکھڑا شروع کیتا تاہندکوٹ نہ دا کوئی نہیونہ، ہی سامنڑے نی آیا۔ سارے پنجابی رسم الخط
وپی اپڑا شوق پورا کر دے آئے تے توت پھی گھمل اے وے کہ نہ زدی ضرورت ای کیوں پیندی کہ ہندکوٹ نہ داتا
اُس ویلے روآجی نی آیا۔ خیر مئے بی جد ہندکوٹ رامہ ”خیر و فضل“، لکھتا بڑیاں ٹھوکراں کھانڈیاں پیاں۔ وَت
منے اپڑے دیچ اے تھیہ کیتا کہ ہندکوٹ نہ تے کم کرنا چاہیے اس واسطے کہ منوے احساس بی ہو گیا آیا کہ صوتی
لماٹلی زبان ہندکو دی قدیم خطِ خروشی والی ہندکوٹ نہ ہونٹ کوٹر پڑھی۔ تے نالے جیڑی نہ پے اُسی
لکھنیاں اُسداتا ساڑی ہندکو دے لجھے، مزاج تے مٹھاں نل کوئی تعلق ہی نی بڑدا لہذا وخت دی اے
ضرورتے کہ ہندکو زبان دا اپڑا ٹپک و کھرا رسم الخط ہو وے جیڑا اس زبان دی اپڑی و کھری شاخت بڑے۔
اس حوالے نل تھے بی ہندکو مشاعرے دا اعلان ہوندا میں جاپونچا تے اپڑے اس مشن وچ لگ جاندا۔ ہر
اجلاس وچ لوکاں نوں ہندکوٹ نہ لکھڑے تے مجبور کردا کہ میاں جی! بڑی ہندکوشا عری مناسب نہیں، زمانہ بڑا
آگے کھل گیئے، ہونڑکم از کم پڑھے لکھنیاں نوں چاہیے کہ شاعری دے نال نال او ہندکوٹ نہ ول بی تھیاں دیوں
نمیں تا اتنی وڈی تے قدیم زبان صرف ہک بولی بڑکے رہ جاسی۔ برے نہ لکھڑا ہر ہک نوشکل نظر آؤے
۔ اُوڑی ہکھو سوال ہر کوئی کرے کہ نہ قاعدہ تے نہ گائر؟ ہونٹ کوئی ہندکوٹ نہ لکھے بی تاکیکر لکھے؟

منوں بوت پچھی طراں یاداے کہ بزمِ خیال دا ہک مشاعرہ شاعر شاہب اُستاد آغا محمد جو شصیب
دی صدارت وچ پرانی میوپل کمیٹی دے چجن وچ آیا نوے تے پُرانے لکھڑے والے سب موجود
آئے یعنی چاریہ، حرفي گوئے تے نالی ہندکوچ غزل، نظم لکھڑے والے شاعری۔ موقع بڑاچھا آیا تے بوت
سارے لوگ موجوداے۔ جد میری واری آئی تامنے موقعی فیدہ لیہیدے ہوئے جدید ہندکوٹ نہ زدی تبلیغ
شروع کر دتی۔ اُس وخت تاکوئی نہ بولا برے مشاعرے دے ختم ہونٹے دے نالی استاد عبدالرشید تاج
مغالطے دی بنیاد تے ہندکوچ قدیم رنگ دی نہاندگی کر دے ہوئے بولے!

”اے دیکھو نیر صیب اٹھی ہر مشاعر تھج اے کیڑی، جدیدیت دی گھل کر دیو؟ ٹھی غزل تے نظم دی
گھل پئے کر دیو؟ او ناباوا! ہندکوچ غزل تے نظم کر دیو آئی؟ ہندکوچ تا چاریہ تے حرفي دی گھل کروں،“

منے جد استاد تاج دے وگڑے تیور دیکھے تا فوراً صفائی کیتی کہ! ”نمیں نہیں تاج صیب، ٹھی میرا
مطلوب نیجھیو، میں تا ہندکو زبان وچ نہ زدی گھل پیا کرنا آئیاں“، دوچاراں نے میری بی حمایت کیتی برے

تاج صیب حرفی تے چار بیتے دی شانچ برا بر بولدے رئے۔

”او وکھو جی! اللہ تعالیٰ نے حرفی نو او شرف دتا ہویے جیڑا کسی زبانچ نظر فی آندا۔ اے دوسریاں زباناں والے اپڑے خیالاں تے مضموناں نوغزل، نظم، رباعی تے مشوی وغیرہ جئے وکھرے پیانیاں نجح رکھ دین۔ اناں سارے خیالات واسطے ساڑے کوں ہک حرفی دا پیانہ ہی بوتے۔ اسی تاحمد، نعمت، منتعبت، مرثیہ، عشقیہ مضمون ہووئے کہن کبی ہووئے ہک حرفی وچی سب کچ کہہ سکنیاں۔ ذرا پُرانے اسٹاداں دا کلام تاپڑو ہک حرفی دے پیانے وچ سب کچ نظر آسی نے۔“

منے بغیر کسی جیل و جھٹ دے تسلیم کرتا۔ کیونکہ نتا ازے بغیر چارا آیا تے نائی بزرگ شاعر نوجھ لایا جاسکدا آیا کہ میری فکر کسی بھی لحاظاں حرفی چار پیتے دی مخالفت نی آئی۔ خیر گھل آئی گئی ہو گئی برے میرے واسطے حرفی دی صنف دی وسعت دے بوتے باب کھل گئے۔ تے پچی گھل اے کہ حرفی دی عظمت دا میں اجیا قائل ہویا کہ اج تک جدید شعرا وچ انگلیاں دے گزے جائزے والے شاعراں وچ صابر حسین امداد، زید آئی اطہر، نیم سحر، افضل چشتی، خواجہ یعقوب اختر، ش۔ شوکت دے علاوہ بی غزل، نظم دے نال نال حرفی بی تو اتر مل کہنا تے واقعی میں ازے وچ اپڑے مانی افسوسی دے ہر پہلو نو بڑی آسانی مل بیان کرنے دا ضرور اعتراف کرنا۔ اگر دیکھا جاوے تاپُرانے لوگ چھوٹ فی کیندے آئے۔ اناج لکھ لعلیم دی کسی سبھی برے اپڑی صنف تے اناں نوچ تے ناز آیا۔ اسی واسطے تا ساڑی جدیدیت اناں نومتاثر نہ کرسکی۔ اور مددے مر گئے برے حرفی دا ٹونہ چھوڑا۔ پچی گھل اے منو اسٹاد عبد الرشید تاج دے اس ان پڑی دے فلسفے نے برا متابر کیتا۔ منے اناں دے باریکچ سوچڑا تے اناں دے کلام نوچ کرنے دا ارادہ ۱۹۷۴ء وچی کرتا آیا۔ منوجد بی کوئی پروگرام ریڈی یوٹی وی تے ملدا میں اناں نو ضرور بُلانا دتے اناں دا کلام لوکاں نو سُستا ندا۔ اسی وجہ کر کے میریاں تے اناں دیاں بوتیاں ملا قاتاں رئیاں تے منے اناں دا کلام روکارڈ بی کیتا۔

اسٹاد عبد الرشید تاج ہک سفید پوش تے مخلص بندہ آیا۔ ساری عمر اپڑی قلیل جئی آمدی وچ گزارہ کردار یا برے کسی دے اگے ہتھ نی اڈا اس۔ بڑا خودار تے انا پسند۔ او ہر فیاں دے وچ اگر کسی مل ادی بڑا ای اڑتے تاڑتے برے سانے کسی مل اڑدے یا بد کلامی کر دے نی دیکھا۔ بڑا دل دا کھراتے صاف بندہ آیا۔ اپڑے دل دی ڈنیا دا آپ بادشاہ ایا تے جد بادشاہ ایا تاواتگ گدا کویس ہوندا۔ او تو کل دا بندہ ایا تے اپڑے اللہ تے یقین کامل رکھدا ایا تے ہر حکم نو اپڑی تقدیر دا لکھا سمجھ کے مئدا ایا۔ اُن یقین آیا کہ اُو ڈی سب کچ جائز دیے جسدے قبضے قدرت وچ سب دی جائے۔

شہنشاہی دے گویا جہان اندر
جگہ جگہ تے کرنی گدائی بند اے
اُسدے پیارے محبوب دی ڈلف اندر
تاج کملی ونگ گویا سیائی بند اے

تاج دونوں جہان وچ بالاتری تے بالادستی پاک اللہ دی سمجھدیے تے ہر میدان خ کامیابی تے
کامرانی دی گئی اللہ دی وحدانیت دے اقرار نوں سمجھدیے۔ اوصبر و قناعت دے حر بنے نال نفس نوں مار کے اس
دُنیادی جہنم تے اُس دنیادی دوزخ سی چھٹکارے دادرس دیندے ہوئے کیندیے!

صبر ٹل پاسیں مراد دل دی
نامراد ہو جاسیں اختیار کر لے
پھردا چانیں جد نازِ جہنم کولو
کیندا تاج راضی کر دگار کر لے

اُستاد تاج دا سلامی عقیدہ بڑا چاہتے سچا ایا۔ او اللہ پاک تے اُسدے پاک نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
دے نال انال دے پیاریاں تے برگزیدہ بندیاں تے بڑا یقین رکھدا ایا تے سمجھدا ایا کہ ایوی یک مختصر
ترین رستیے اللہ و نبی نوش کرنے داتے ہی اللہ و نبی نوش کیتا اُنوں دین و دُنیا وچ کامیاب سمجھدا ایا۔ او
وچھے نماز تے روزے نوں اپڑی نجات دا رستہ سمجھدا ایا اُتحے اللہ دے ولیاں دے دارتے حاضری نوں بی سکون
آفرین سمجھدا ایا۔ اُس نے بے شمارواری اس عقیدے دا اپڑے کلامیق ذکر بی کیتے۔ اس حوالے میں دو تریے
حرفیاں اپڑے اس مضمون وچ شامل کرنا اپڑی سعادت سمجھنا۔ فرماندین!

دونوں جہان وچ عاصیاں دا
راہنما محبوب خدا تو ویں
پھر کلمہ پڑے تیرا تاج کیندا
کملی والے نور کبیرا تو ویں

اُستاد عبدالرشید تاج مذہب دی پیروی دے حوالے میں بزرگاں دے عقیدے تے بڑی
سخت پابندی کردا ایا تے دعوے میں کیندا ایا کہ ”اللہ تبارک و تعالیٰ دی کتاب پڑھو و یکھو میرے نبی واسطے اے
ساری کائنات بڑی اے، آسی دی خیرات اس دُنیا تے آیا تے اُو تو دی ساڑھی نجات دا ضامن اے۔“

ایا میں سر تے شفع رکھنا

جمدی بیت سی حاصل برات ہوئی اے
ظاہر باطن اندر تاج راج اُسدا
جمدی خاطر روشن کائنات ہوئی اے

استاد تاج مولائی ایا تے مولا مشکل گشا عاد بڑا شیدائی ایا۔ اس واسطے کہ حضرت علیؓ نے اللہ پاک
تے اُسدے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم وآلہ وسلم دی خوشنودی دی وجہ کر کے آپری ساری زندگی وقف
کر دی آئی تاج اللہ دے اس بندے نوں آپرے پاک نبیؑ داخون تے گوشت پوسٹ سمجھدا ایا تے کیوں نہ
سمجھدا کہ پیارے نبیؑ دی دُختر بی فاطمۃ الزہرا سلام اللہ علیہا داشوہرتے پاک نبیؑ دے چاچے دا پُتھ جو
آیا۔ اسی واسطے تاج دے کلام دی اکثر حرفیاں نبیؑ علیؓ دی شان و حرقم اُن۔

روشنی کرنے کرنے اینیریاں وچ
شاة دین نور کبریا آیا
ملٹے دلاں دے تاج نصیب جاگے
کیونکه شافعی روز جزا آیا

تے وت تاجنے اسی رستے نوں آگے و دا کیوں ہے او انہ ہستیاں یعنی محمد وآلؑ محمد صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم کو لو بڑا متاثرا یا۔ نبیؑ پاک دے دو ترے حضرت امام حسینؑ نے اسلام دی خاطر جبڑی قربانی کر بلہ
دے میدا چو دینیے تاج نو امام حسینؑ دی اس اداء نے بے شمار حرفیاں کہیوں تے مجبور کیتا تے اپرے کلام دے
ذریعے بتلایا کی کہ امام حسنؑ تے امام حسینؑ کو نہ آئے۔

بانغ فردوسِ بریں والے
جو نرالے سُن پھل گلاب دے دو
دے کے جان حسینؑ نے تاج کیندا
حرف چاخ کر دتے کتاب دے دو
امام حسین علیہ السلام دا ہک ہور تعارف ذرا سُنزو!

کدی نہ دنیاتے شاد ہوئی
جو حسینؑ دا عاشق زار عینگا
اہل بیعت مل جڑا نیج پیار رکھدا
اس تے تاج دا کوئی اعتبار نینگا

تاجِ اسلام دیاں اُناں عالمگیر حقیقتاں سی بی واقف ایا جیڑیاں محسن انسانیت دے دین وِچ انسانیت دے فروغ، ہمدردی، اخوت تے پہائی چارے واسطے بنزیاں ضروری آئیاں۔ اسی واسطے تے اُسی جد پڑی ماں بولی دے اُمی شاعر اس دامطالعہ کر دیاں تادول نی چاندا کہ اتنا دی اُن پڑی داٹھند و راکریجیں۔ ویکھو! علم بی تاھک تاں کسکھ کے حاصل ہوندیے تے ہک علم اد ہوندیے کہ جد کسی تے اللہ مہربان ہوجاوے تے اُزی عقل دے دروازے کھول دیوے تاوت اُس سی وڈا کیڑا عالم ہوئی۔ میں جد استاد تاج دے کلام دا مطالعہ کرنا تا عشق حقیقی ہووے کہ عشق مجازی اُسدی عقل دے کھوڑے دی پوچھ دی انتہاء نی پاسکنا تے واہ واہ کر کے رہ جاناں۔ اُسدیاں زگاواں دی کھوچی ہوئی ڈاکھیائی دا اندازہ نی ہوسکدا۔ اُسدے الفاظ دی اُجھ چٹھ مصرے نو اتنا ملائم کر دیندیئے کہ سُنڑنے والے دے ذہن وِچ استاد تاج دے کھوڑے سی پیلے لیے تے زبان تے مصروع آ جاندیے۔ تے اگر اجھے حالات اچ اگرتاج گھبیل بی کوئی سچی تے سچی کیندا ہووے تاوت مصروع کیوں ناجاویداں بنڑجاوے۔

تیماں دے غم دا شور سُنڑ کے
اسماں تے عرش برین کمیا
کر کے مامِ حسین دا تاج کیندا
سیاہ پوشِ دل پرده نشین کمیا

میں ہونز تکل استاد عبدالرشید تاج دی فکرِ رسا دے کپھیرو دی بے ساختہ اُڈاری، سچی لگن، کائناتی علم سی آشنائی عالمگیر حقیقتاں دی پذیرائی تے آپڑی ہت برابر وشنی پاچکاں برے اے پتھنیں کہ استاد دی خدمات دا حق اداء ہویے کہ نہیں۔ البتہ گھبیل نوں اگے ودھا ندے ہوئے اے کہیاں کہ استاد عشق حقیقی دی طراں عشق مجازی دے دریادے بی وڈے تاروائے۔ اُناں دی بالغ انظری سمندر دی تہہ و چوموتی کڈکے لیا ہوئے دی قدرت رکھدی ائی۔ اس میدانچ بی اُسی اُناں دی کسی بی حرفي نوں پہر تھی دی حرفي نی کہہ سکنیاں۔ اُناں نے محبوب دے وصال دی گھبیل کتیئے تاچشماب دیاں لاثانچ ایسی چک آ جاندی کہ محفل وِچ بیٹھے ہوئے رقب دے سینے وِچ حیکو دنو کی تیر لگ جاندے۔ او ج محبوب دی جدا ای وِچ روندے تاکھیاں و چود لکھے ہوئے پے در پے اਤھرواں دیاں بے واگ موجاں نوچ دے طوفان دیاں یاداں تازیاں کر دیندیاں۔ محبوب ٹل قول و قرار دی پکیائی کر دے وخت اُناں دے لباں سی شیت پلکدی تے خنگی دا اظہار کر دے تا تاں بی بے مزگی دا نال گلقد ہوندی ہے۔ پُرانے محبوباں دی طراں تاج بی گھبیل گھبیل تے آپ ہی گھاٹ ہوندیے تے تاج دا سار اسوز و ساز اسی عاجزی و پچے کہ محبوب دی ہراداۓ تیر دی شکل اختیار کر لیندیے۔

بام سی چھاتی تے تاڑ کے تے

تیرمار دل چھاڑیا اکھیاں نے
ایسا کوئی نہ اُبڑیا تاج کیندا
جیسا منوں اُجاڑیا اکھیاں نے
اس حوالے قل عبد الرشید تاج دی اتھے ہک ہور حرفی پیش کرنا مناسب سمجھنا وال۔ کیندین!
ذس کھاں! جلوہ حُسن والے
تیری زلف میں ہے قیچ وتاب کیسا
تیرے ہوندیاں تیرے دیوانیاں تے
کیندا تاج آیا انقلاب کیسا

استاد عبد الرشید تاج اس گھبلو بڑا خش ایا کہ او ہند کو دے مہا استاد اس دے عہد اج جوانی تے جوانی
دیاں منزلاں پیاٹے کر دیا چھاچھا ج استاد رمضان علی رمفو، استاد احمد علی سائیں، استاد شیر شاہ سیفی، استاد عبد اللہ
استاد بیہر محمد المعروف باوا پیر، استاد حنفی، استاد مکھڑہ سنگھ تے استاد چونی داں شامل آئے۔ آپے ہک آڈیو
انڑو یو وچ اکثر استاد اس قل علیک سلیک دابی حوالہ دیندین۔ استاد حنفی تاخیر تاج دے استاد آئے برے تاج
آپے دادا استاد احمد علی سائیں دے نال بی پیٹھ دے اٹھدے ائے۔ انساں دا کھیڑاں وے کہ! ”میں جد
حاجی رحمن ملک والی گلی (کوچہ رسالدار اندر وون قصہ خوانی بزار پشور شیر) جاواں تا استاد احمد علی سائیں قل
ملاقات ہوندی۔ تے وہ اسی میلے دے ٹیلے دے گنج تکل آجائندے جد میں آپے کھار پونچدا تا سائیں
ہوڑاں تھیں وڈے بزار دے رستے آپے کھار چلے جاندے آئے۔ اسدا مطلب اے ہو یا کہ استاد
عبد الرشید تاج استاد احمد علی سائیں دے حلقة قل تعلق رکھدے آئے۔ اسی واسطے سائیں ہارا ناں تے قدرے
پنجابیت بی غالب اے تے سائیں دا انداز بیان تے رنگ بی۔ ایہہ حرفی ملاحظہ کرو!

وصل سی اگر انکار کرنے
کدی غصے قل دبرا بول تا سئی
جیڑے حُسن تے سوڑیا ناز کرنے
کدی تاج دے عشق قل قول تا سئی

استاد عبد الرشید تاج دی اٹھ بیٹھ سال دے بارہ مہینے شعراءں ہوندی یاوت اواللہ والیاں دے دار
تے نظر آندے۔ بقول انساں دے انساں نے اللہ دے انساں بر گنڈیا بندیاں دی صحبت وچ بیٹھ کے بوت نج
سکھا۔ خاص طور تے تصوف دے میدان سی آشناں انساں اپاک محفل اس دی خیرات نصیب ہوئی اے۔

ذسان تنوں کے حال دلدا

میرے حال دا محروم راز ہور اے
جسدا ساز تے تاج نو ناز ہیوے
اسدے ساز دا پیارے انداز ہور اے
فیر جد عبد الرشید تاج جوانی سی لگ کے پختہ عمر ہوئے تاوت اسد اآپڑا دائرہ بی ہند کو دے دور دا
تاریخی دائرة ایا۔ ہک طرف بزم خیال تے ہک طرف بزم شعور۔ ہک طرف قدیم شعراء دیاں نشتاتاں تے
ہک طرف جدید شعراء دیاں تقیدی مخالف۔ تے اس وچ کوئی شک نہیں کہ اس افراتفری وچ بڑے اُردو دان
طائع آزمابی ہند کو دے پر دھان بڑنے والے پر قولے رئے برے تاج اُس طبقے تعلق رکھدا ایا جس نے
قدمیم ہند کو تے اسدیاں صفات نوں سینئیں لہائی رکھا۔ اوه آپڑے ہک انٹرو یو وچ فرماندین! ”سادھے
زماں چار بیتے تے حرفی دے علاوہ بی لوکاں نے نظم غزل وغیرہ کہیں وچ شروع کر دی ای۔ چار بیتے تے حرفی
دے علاوہ ہند کو دیاں آپڑیاں بو تیاں صفات ایاں۔ جیکو مستالیے لوءیں لیے لوءیں سٹھنے یاں، ٹپے، ٹھولا وغیرہ
وغیرہ۔ برے غزل نظم سانے فی ڈھنی ای۔ جدا یہ بی ہند کو اوج رواج پا نہیں لگی تا لوکاں دی تکونگی سانے بی
کوشش کیتی تے لکھ کے آپڑے اُستاد کوں لے گئے۔ برے نا جی! او تکھے۔ کہیں دے لگے کچ کر کے پیا
کہنے؟ حرفی سی بی کوئی ودیا جیز ہیوے؟ بس جی، او تھیاڑا گیاتے اج دا تھیاڑا وٹ کجھ ہورنی کیا۔“

منوں اُستاد تاج دیاں ایوی جیاں کھریاں گھریاں گھلاؤ بڑیاں بچھیاں گلگدیاں آئیاں۔ اگرچہ
میں آپ غزل نظم تے نال حرفی کینا تے منوں فخر اے کہ منے حرفی نوں کسی نہ کسی رنگ وچ سہی قائم تارکھا
ہوئے نا۔ بلکہ زیڈ آتی اطہر، شیم حمر، افضل چشتی تے صابر حسین امداد نے بی کسی نہ کسی رنگ وچ سی حرفی نوں
زندہ رکھا ہو یا وے۔ برے وَت بی سانوں جدیدیت دی لاگ لگ گئی جد کہ اُستاد تاج جئے لوگ قدیم قدیم
تے جدید شاعری نئی منسوب لاچاں سی بے نیاز ہو کے حرفی نوں سینئیں لہاکے حرفی دے پیانے وچی آپڑے
مانی اضمیر دے ہر پہلو تے زندگی دے ہر رنگ نوں پیش کر کے داد وصول کر دے رئے۔ تے سچی گھل اے
اُستاد تاج جئے ہو ری بوت سارے روائی لوگ جدیدیت دا ڈھٹ کے مقابلہ کر دے رئے جنان اچ
اُستاد حسقی، اُستاد یونس، اُستاد جو ش، اُستاد گھائل تے اُستاد ساجن وغیرہ قابل ذکرن جنان نے سچی گھل اے
جدید شاعری دا بڑا ڈھٹ کے مقابلہ کیتی۔ اُستاد ساجن دا تعلق بی ظاہرے اسی گروہ مل آیا۔ اجئے حالات وچ
کہ جیزے جدید شعرنی کیندے او پہلانش کے لکھدے تے وَت اُن پڑی دی گھل و کھری۔ دوسرا طرف
ریڈیو تے تاغن لال نظماء دے مشاعرے آئے۔ ٹی وی آتی تاغن لظم دی ضرورت عام مشاعریاں اچ بی جدید
شاعری دا رواج دسمزے لگا۔ اخبارات ہوون کہ رسالے انساں اچ بی نشر تے جدید شاعری دی ضرورت آئی۔
ایہہ پُرانے لوگ بچارے آخ کر دیکھ مقابلہ کر دے ریندے ہاں البتہ ایہہ گھل ضروراے کہ مردے دم تکل

ایہہ آپری روشن تے قائم رکھیں۔

البتہ ہک گھملِ انا قدیم اساتذہ دی اجئی بندی ای کہ جنابِ دا جوابِ جدیدِ لوکاں کوں نہ تدو ایا تے ناج موجوداے کہ حمدی، نعمتی، متفقی، قصیدی، تصوفی، مرثی، عشقِ حقیقی، عشقِ مجازی، مادہ تاریخی، نظری، بزمی، رومانوی، صلی، فراقی، طبعی، طربی تے اس قسم دے دوسرے بوت سارے موضوعاتِ ظلِ ہند کو زبان وِچ حرفي تے چار بیتے داخرا نہ پھرا ہوئے۔ تاج دے کوں اس قسم دے بے شمار تجربےِ حرفاں دی شکل وِچ موجودُ ان اس واسطے تا تاج ایہہ دعویٰ کردیے کہ ساڑے کوں حبیری ہند کو حرفي ہیوے اسدادِ من اتنا وسیع دے کہ آدمی لے کے ہونز تکل جوچ گزریے میں اس حرفي دے پیانے وچ ٹھہاں کے بیان کر سکناں۔ گویا حرفي دا پیانہ اجئے وزن دی نشاندہی بی کراندی یے کہ جس وچ حیاتی دا ول تھہر کدے ساواں دی تقسیم ہوندی یے وجود دی بنزوں دی تشکیل ہوندی یے، اگ اگ دی تر جانی ہوندی یے آوازِ ظلِ ہر خیال نوں وجود دتا جاسکدے تے ہر لفظ نوں اسدے جماندڑا وازادُرُوپ۔ تاج کیندی یے!

سُنُث کے طبیعت ناساز اُسدی

اگ لگ گئی دل دے کناریاں نوں

پھر کی اگ جسے اندر تاج کیندا

اوہ عاشق سمجھیا اگ دے انگریاں نوں

اسی طراں کا ناقی حقیقت تے می اُستاد تاج دی ایہہ حرفي تاج دی فکر رستے اسدے ڈنگے

مشاهدے دی نشاندہی کراندی اے:-

جس چمن نوں خراں اُجڑا دیندی

اُتھے آندی دوبارہ بہار مڑ کے

ہتھو موت دے قبر چو تاج کیندا

کوئی آیا نہ دُنیا وچکار مڑ کے

نازک پیانی تے پیش دے عجیب پیرائے تے تاج اُستاد نوں بڑا قابو حاصل۔ تاج بے سانگی ظل

سادگی دی رَوْش تلے انتیاں نرم تے ملامِ گھلاں کہہ جاندی یے کہ بندہ سوچنڑے تے مجبور ہو جاندی یے کہ ہلا!

ہند کوچ بی خیالاں دی اتنی فراوانی ہیویے۔ نازک خیالی داحق ادا کر کے تاج نوں نازک ادا کی دے نال نال

منظر کشی دی دولت بی حاصل اے۔ ایہہ حرفي ملاحظہ کرو!

ادبِ ظلِ جسنوں سلام کرناں

او قبولِ نی کر دا سلام میرا

ڈیوے شام سی تاج میں بال دیناں
متھڈے نہ کھاوے گلام میرا
لیلی دی گلی دے گتے سی کونڑا قف نینگا برمے مجنوں اس ٹل بی پیار کردا یا۔ ہاں تاج بی پیار کر دیے
برے آپڑے محبوب دے گتے نئیں بلکہ اُسدے غم دamar ہو یے۔ تاج دی محبوبہ دا گتا اُسدی محبوبہ داعم اے
جیڑا اُسدی جنڈری نوں کھا گئے۔ ذرا تاج دے انداز بچ ملاحظہ فرماؤ!

دلبر دا غم رفق بزر کے
میرے جگر کلیج نوں کھا گیا وے
ہِک نشانِ مزار سی تاج باقی
ٹھوکر مار کے اُستوں بی ٹھا گیا وے

اُستاد تاج وچ ہِک خوبی ایہہ بی آئی کہ اوہندکو دے غیر مانوں یا اجئے الفاظ جیڑے ہو نہ آہستہ
آہستہ متروک پے ہوندین تے جناں نوں ہونڑساڑے جدید شعراً استعمال کر دے کتر ان دین اُستاد تاج اُناں
نوں بڑے فخر یہ انداز بچ استعمال کر دے ائے پاویں کوئی نج بی کرے۔ تاج پشماس، میناں، اکھیاں دے نال
نال دیدے بی بے تہڑک استعمال کر دیے کہ جیڑا اکھیاں داحموراے، جدے بغیر اکھی ناکمل اے تے
جیڑا اساؤ ہندکو زبانچ تا مستعمل اے برے ساؤے شاعر ذرا انال لفظاں دا استعمال فی کر دے حالانکہ اس
روش دا ہندکو زبان نبوت نقصان پیا پونچ دیے تے غیر محسوس طریقے مل ہندکو آپڑے قدیم ورثے سی محروم پی
ہوندیئے۔ منوں تایہہ خطریے کہ اگر ایویں نج ہونداریا تا خدا ناخواستہ اسی ہِک دن کسی زبان دا حصہ ہی نہ بزر
جا بینیں۔ دیکھوں! جد کے آپڑے الفاظ ہوندے سوندے اسی دوسریاں زباناں دے الفاظ استعمال کرسیں تا
آنڑے والا موڑ ایہہ بی کیندے ہوئے نہ ہِجک سی کہ ہندکو ہِک زبان نینگی بولی اے۔ یادت کسی دوسری
زبان دی شاخ اے۔ سانوں جدید شاعری وچ بی اُستاد تاج جئے زبان دے خالص خدمتگاراں دی ضرورت
اے جیڑے پئے جدید بزرگن برے آپڑی زبان دی چاشنی تے ہندکو دی خوبیوں ہتھی جاڑے نہ دیوں۔
اُستاد تاج حرفی دے قافیہ ردیف وچ قدیم الفاظ نوں کسٹر اس قید کر کے امر کر دیے ذرا اس حرفی
تے غور کرو!

سوہنے پیارے دی دید واسے
راتی دنے روندے زار و زار دیدے
کھڑے سی باغِ امید تاں تاج کیندا
تل کے دوواں ٹل ہوون جد چار دیدے

ای غم دے جوائے اسٹادتاج دی ہک ہو حرفی قابل غورے!

لگا کلیج وچکار ڈاؤ
جیڑا ماریا بھر دا تیر غم نے
عمر دکھاں وچ گزر گئی تاج کیندا
اوڑک کیتا جوانیوں پیدہ غم نے
سدابہار اسٹادتاج جد ضعیفی دی منزل وچ پونچاتا حقیقت داعتراف کج اس طراں کر دیے۔

بیری نے پھیرا جد آنڑ پایا
میری سوہنڑی جوانی دی تاب ٹٹ گئی
حاصل ہوئے نہ تاج مقصود دل دے
ہتھو مرگ دے تار رباب ٹٹ گئی

تاج نے مندرجہ بالا حرفی وچ ضعیفی دار و خواں نی رویا بلکہ ہک حقیقت دا قرار کیتیں جس سی کسی نوں بی رہائی یعنی گئی۔ تاج بیری دا آنڑا تے آ کے نہ جانڑا، جوانی دا جانڑا تے جا کے نہ آنڑا، دو والے تے یقین رکھدیے۔ تن دی کشتی وچ ضعیفی دیاں تبدیلیاں نوں بی حق سمجھدے۔ دم دے آنڑے جانڑے وچ بی اوہ زورو شور دے نہ ہو نہ دابی اقرار کر دیے برے وت بی زندگی دا ثبوت مہیا کر دیے۔ ہاں البتہ تاج آپڑی شکست دا سبب موت نوں جانڑ دیے تے اس بحق حقیقت دے، ہی اگے سر کھڑے دا اعلان کر دیے۔ تے وہ صرف چار مصروعاں والی حرفی دے چوکے وچ اتنی دینا بند کر کے تاج واقعی حرفی دے چھب دا تاج نظر آندیے۔ تاج زندگی دے زوال نوں موت مل جوڑ کے قرآن شریف دے اس حکم، ”کل من علیہا فان،“ دے حکم تے نہ صرف یقین رکھوڑے دی تلقین کردا نظر آندیے بلکہ صرف خدا تے اُسدے پیاریاں دی ذات دے ہرشے دے فانی ہو نہ دی گھل بی کر دیے جیڑی دنیادے ہر مذہب، ہر قوم تے ہر انسان دا سلطے ہک عالمگیر حقیقت اے۔ اوکیندیے کہ جد ساریاں شیواں کا غذی وُن تاوت اس دنیا مل دل لہاڑے دا کے فیدا؟ جد سب کج اتحے چھوڑ کے جانڑے تاوت جمع کرنے دا کے فیدا؟ کیوں نا اس دُنیا وچ اُس شے دا، اُس خزانے دا، اُس زادروہ داغم کر کیں جیڑی اُسی اس دنیا تو لیے کے نال جاسیں تے وہ اس کردار، اس بیکی تے اس خدمت نے اُتحے یعنی دوسرا دُنیا وچ ساڑی بخشش دا ذریعہ بنڑے۔ اس بار پنج عبدالرشید تاج دی ایہہ حرفی ملاحظہ فرماؤ!

غفلت دی نیند سی کھول اکھیاں
ہک دن جاسیں دیوانے زمین تے

تاج شمع دی لاث تے سڑ بل کے
کتنے گئے پروانے زمین تے
ای قبیلے دی ہلک ہور حرفی بی ملاحظہ فرماؤ!

فانی جہاں وچکار بندے
چندرroz دا آیا میں مہماں ہو کے
مغزد خودی نوں ڈور کر تاج کیندا
واگ فرعون نہ مریں بے ایمان ہو کے
ایہہ بڑے افسوس دی گھمل اے کہ سانے آپڑی زندگی وچ استاد تاج کو لوچنیاں حرفیاں سنڑیاں
آئیاں اُتھیاں بی شائع کر دے ویلے جمع نہ ہو سکیاں۔ برے وات بی نسیم سحر نے بڑی خوبصورت ابتداء کیتی
اے۔ ممکن اے دوسرے ہندکو دے شیدا یاں کو لو بی مستقبل وچ ہور حرفیاں مل جاؤں تے ہلک دن تاج دا
کامل دیوان بی ترتیب ٹل شائع ہو سکے۔ نسیم سحر لائق تہبیت ان کے انہاں نے آپڑے کہٹ وسائل دے
باوجود آپڑے ذاتی خرچے تے استاداں دا کلام انھکھ مختل کیجا کر کے شائع کرنے دا یہڑا اٹھائیے۔ میری
دُعاوے کہ اللہ تبارک و تعالیٰ ہندکو زبان نوں زبان دے تاجرداں دے پنج سی آزاد کرے تاکہ آپڑی ذات
دے بد لے ہندکوئی مخلص لوگ میدان وچ آکے ایواجیا تحقیقی، ثبت تے ٹھوں کم کر دن حیرا کہ نسیم سحر نے انجام
دیتے۔ میں آپڑی گفتگو نوں شاعر شیرین زبان تے سرتاج ہندکو حضرت استاد عبدالرشید تاج دی اس حرفی تے
ختم کرناں۔

دلبرا حسن دا واسطہ ای
تیر نگاہ رکھ دلبر نگاہ تلے
زخم جگر مثلی لالہ زار نہ دے
بے نیاز دے عشق وچ قید کیتی
وقت نزع جدائی دی مار نہ دے
دل نوں ہچکیاں لگیاں فراق دیاں
والسلام

مختار علی نیز تمنہ اتیاز
”آخون قلعہ“، اسلام آباد کالونی،
نشرت آباد پشاور شہر۔

ء 2009

کچھ اس کتاب بارے

کیوں نہ میں رب دا مشکور ہوواں
 جس نے کیتی ایہہ سعادت نصیب میرے
 میں رب کعبہ دا بے حد مشکور آں جس نے اج منوں جلیل احمد کمال دی کتاب ”کل تے اج“ سی
 بعد استاد عبدالرشید تاج دا ہند کو کلام جڑا ہند کو هرفیاں تے مشتمل اے ترتیب دیزدے دی تو فیض دتی اے۔
 میرے وجود اندر ایہہ تحریک اس وخت پیدا ہوئی اے جدو میرے بہ دوست نے میرے نل
 اکھیاں وٹائیاں، نازیبا الفاظ استعمال کیتے تا اس رویتے میں ہند کوٹری آر گناہ زیشن سی الگ ہویاں۔ ایہہ
 ۱۹۸۳ء دی گہل اے تاں منے جلیل احمد کمال نل ملاقات کر کے اناس دا کلام شائع کرنے دی خواہش ظاہر کیتی
 اے او آپزاداتی کلام دیزدے تے راضی ہو گئے بلکہ منے جلیل احمد کمال نوں استاد عبدالرشید تاج دا ہند کو کلام
 بھی شائع کرنے والے کیتے تا انہی نے منوں اس گہل دی پوری پوری یقین دہانی کروائی اے۔

استاد عبدالرشید تاج دا ہند کو کلام کیجا کرنے وسے میں دفتر دی ڈیپٹی سی فارغ ہو کے پچھلے پھر جلیل
 احمد کمال دی دکان جڑی گنج دے علاقچی ائی چلا جاناں ایاں۔ تے اناس دی دکان اچ بیٹھ کے روزانہ استاد تاج دا
 کلام تھوڑا تھوڑا کر کے جڑا کہ بالکل بی پڑھنے سی قاصرا یا کمال دی معاونت دے نل نوٹ کردار یاں۔ ایہہ نہیں
 دل گردے دا کم ایاں۔ چونکہ استاد تاج لکھت پڑھت سی زیادہ آشناں ائے ہندا وہ لکھڑاں اس طراں کر دے کہ
 آپ ہی اسنون پڑھ سکدے اے۔ برے منے ہمت فی ہماری اگر میں ہمت ہار بیٹھ داتا وات شتا ایہہ کم میرے
 سی نہ ہو سکد ابلکہ کسی ہو رسی بی نہ ہوندا تا ایہہ کلام تا ایہہ کلام ضائع ہو جاندا تے اج قارئین کرام دے ہمہاں
 وچ ایہہ کتاب نہ ہوندی۔ اس وخت نالے جوں جولائی دی سخت گرمی بی ہوندی ائی۔ تے نالے ماہ مضاف بی
 ایا۔ کئی دفعتا اسراراں بی ہوندا ایا کہ میں روزہ رستے وچ ای افظا کرنا ایاں۔ یقین کرو کہ اناس دی حرمنی دے دو
 مصرعے بہ جگہ تے لکھتے ہوندے ائے تے باقی دو مصرعے کسی دوسری جگہ تے تحریر ہوندے ائے جناب نوں
 اسی تلاش کر کے کیجا کرنے ایاں انas دی آپڑی ہتھدی تحریر کر دہ چند تراشتنی وکیہ کے آپ اولی گواہی دیسو
 ۔ اناس چند تراشیاں نوں اسی آپڑے قارئین دی خدمت اچ پیش کرناں۔ جس نوں وکیہ کے تی خود فیصلہ
 کر لیسو کہ اسی کس حد تواری کامیاب ہویاں یقین کرو کہ اس وقت جلیل احمد کمال آپڑے حالات سی اس قدر دل
 برداشتبہ ہوئے ائے کہ اناس نے ایہہ قیمتی سرمایہ ضائع کرنے دا فیصلہ بی کر لیتا ایا لیکن خدادا شکر اے کہ میں
 بروقت اناس دی خدمت اچ حاضر ہو گیا ایاں تے آپڑے کہٹ وسائل دے باوجود اسنون منظر عام تے

لیا نہ رے دا تھیہ کر لیتا۔ حالانکہ حکومت دی طرف منوں کوئی سرکاری گرانٹ نی ملی۔ اس سلسلے اچ زیڈ آئی اظہرنے میرے ٹل تعاوٹ کیتا وے تے آپڑی بے حد مصروفیت دے باوجود میری دل جوئی کیتی اے۔ میں انال دا شکریہ ادا کرنا۔

ہک دن میں بابائے ہند کو جناب مختار علی نیز صیب دے دولت کدے تے حاضر خدمت ہویاں ”مختار علی نیز صیب نے بڑی مسرت دا اظہار کیتے کہ تی اس کم نوں معمولی نہ سمجھوا یہہ بڑا اوڈا کارنامہ وے جنوں تی بڑے احسن طریق ٹل سر انجام پئے دیدے او۔ میں تو انوں خراج تحسین پیش کرنا وال،“ انال دے اس خراج تحسین ٹل میرے حوصلے ودھ گئے۔ میں انال دامنوں آں کہ انال نے قیمتی وقت کڈ کے اس کتاب اچ استاد تاج دے مجموعہ کلام ”پھل پرتوت“ وسے مضمون لکھیے۔ تے نال ای چند کیساں جس اچ استاد عبدالرشید تاج تے استاد عبداللطیف ساجن دی آواز اچ ریکارڈ ایاں ہند کو کلام جڑا ریڈ یو پاکستان پشور دے مختلف پروگرام اچ ایا منوں دتیاں۔ جنال سی منے مد لے کر حرفیاں صفحہ قرطاس تے منتقل کیتاں۔ جذے وچ کارمنوں استاد عبدالرشید تاج دیاں کچھ حرفیاں نوٹ کرنے نوں ملیاں۔ جذے وچ میں کچھ حرفیاں اضافی تے نویاں تصور کیتیاں۔

میں جناب مختار علی نیز صیب دامنوں آں کہ انال نے میرے تے اعتماد کر کے فرائدی داشتوت دتے۔ اسی طرح میری ہک دن جناب خاطر غزنوی ٹل بھی انال دے دولت خانے تے ملاقات ہوئی تے انال نے بھی منوں استاد تاج تے استاد عبداللطیف ساجن دی ریکارڈ کیتی ہویاں چند کیساں دتی آں جنال چو استاد تاج تے استاد ساجن دیاں چند حرفیاں ملیاں۔ چونکہ جناب خاطر غزنوی صیب اس وقت دنیاچ موجود یعنیگے برے میں انال دے حق اچ دست بد دعا وال کہ مولاۓ عز و جل انال نوں آپڑے جوار رحمت اچ جگہ دیوے جڑے ہند کو زبان و ادب دی خدمت کرنے والے سپوت اے۔ اس دوران جد میں استاد تاج تے استاد ساجن دیاں حرفیاں دی تلاش اچ ایاں محترم اور نگزیب غزنوی نے بھی کمال مہربانی ٹل منوں کچھ حرفیاں دیتیاں جڑیاں تحقیق و پرچول دے بعد ویکھا تا ایہہ ساریاں حرفیاں میرے کوں پہلے سی موجود دا یاں مگر انال دا شکریہ ادا کرنا میرا فرض اے۔ میں جناب مجاهد اکبر دا بھی بے حد منوں آں کہ انال نے اس کلام دی کمپوزنگ دا ذمہ لیتے۔ کچھ کمپوزنگ کرنے سی بعد انال دی مصروفیت و دگئی تے انال نے اس کلام دی باقی ماندہ کمپوزنگ دی معذررت کر لیتی کہ میں مصروفیت دی وجہ ٹل اس کم نوں مزید اگے نی و دا سکناں وال۔ لہذا منے مزید کمپوزنگ بار سی کروائی۔

آخر یعنی میں ناصر علی سید، صبغ احمد، ششوکت، ملک ارشد حسین، جلیل احمد کمال تے زیڈ آئی اظہر دا بھی مشکور آں کہ انال نے آپڑی بے حد مصروفیت دے باوجود استاد تاج دی شخصیت تے فن شاعری تے

پھل پروتے

مضامین لکھنے ون۔

اس کتاب دے سلسلے اچ کدرے میرے سی کوئی کوتائی یا غلطی ہوئی ہووے تا معذرت چاہناں
وال تے امید رکھناں وال کر اقم المعرف دی کاوشاں نوں تو قیر دی رگاٹن دیکھا جاسی۔

شیم سحر

سرپرست اعلیٰ ادارہ تشہیر، ہند کوپشور
۲۱ دسمبر ۲۰۰۸ء

اکھر

تحصیل گورگھڑی دے جنوب مشرق اچ ہک محلہ وے جس نوں محلہ مُلا بارو کیندین۔ اس دے بار کھے پاسے ہک دکان ائی۔ جس اچ اوہ آپرا کاروبار کردے ائے۔ اوہ پورے علاقے وچ ہر لغزیزائے۔ اس وسے اس ذریعہ معاش دے علاوہ اوہ ہندکوزبان دے شاعر بھی ائے۔ اناں نوں ہندکو حرفی تے بڑا عبور حاصل ایا۔ سینکڑیاں تے حرفیاں زبانی یاد ایا۔ منوں بھی کئی دفعا انال دی مجلس دا اتفاق ہوئے۔ منے انال دیاں کجھ حرفیاں ریکارڈ بھی کیتیاں۔

اناں دیاں حرفیاں دے وچ زمانے دی ناقد ری، وڈے لوکاں دے چھوٹھے تے غریباں دی نادری چیخ چیخ کے بولدی ای۔ ازا یہ مطلب فی ایا کہ اوہ دل دے اس گوشے سی بے نبرائے جنوں عشق و محبت کیدین تے البتہ اوہ محبوب دی یوفاں دار و ندا ضروروندے ائے۔ اناں دے پڑھنے والانداز بھی بڑا والہانہ ہوندا ایا تے اوہ پڑھدے وخت اپڑے آپ اچ غرق ہو جاندے ائے تے۔ آپڑے ہتھ ہلا ہلا کے آپڑی نشست تو اُٹھا اُٹھ کے شعر ستر اندازے ائے۔ اس واسے ہندکو دی تمثیلی شاعری دا عکس انال وچ نظر آندا ایا۔ اناں دی حرفتے پرانوے جید شعرا دا پرتوبی ایسا میں احمد علی۔ میں تے بردار گ بھی انال نے قبول کیتا ایا۔ اناں دی حرفتی دی خصوصیات اس موجود کلام اچ و یکھ لیسو۔

ہندکو دے بزرگ شعرا دے مطابق استاد عبدالرشید تاج آپڑے وخت دے بزرگ شعرا وچ مقبول ائے۔ اناں دی شاعری دی پختگی تے فن دی بلندی دی وجہ نال اس وخت دو استاد شعرا جنان وچ استاد علی محمد حشی تے استادِ ملک اناں دی شاعری سی بوت متاثرائے تے اناں نوں آپڑا شاگرد گردگرد اندازے ائے جس دی وجہ ملک اناں دو دو اس استاداں وچ اس گھمی تے ناراضگی بھی سامنے آندی ای۔

استاد عبدالرشید تاج دا شعر پڑھنے والانداز بوت عوامی تے تمثیلی ایا۔ اناں دے شعر بڑی دری توڑی ذہناں تے چھائے ریندے ائے۔ تاج دی شاعری ساڑی قدیم ہندکو شاعری دی پچانہ زندے طور تے ہندکو ادب دی تاریخ وچ بوت عرصے تکل تابندہ ریسی۔

ادارہ تشویہ ہندکو سر (۷۰) تے اسی (۸۰) دی دھائی سی ہندکوزبان وادب دی ترویج و ترقی و سے کم پیا کردا وے۔ اس ادارے دا ایہہ کم کرنا ہندکو دی تاریخ وچ بڑی اہمیت دا حامل اے۔ کیونکہ اس ادارے نے ہندکو اشاعت دا بیڑا اس وخت آپڑے سرتے پکا ایا جد ہندکو وان اس طرف مائل نی ائے کہ ہندکوزبان وادب نوں

پھل پوتے

تحریر و تدوین لیاندے۔

نسیم سحر اس ادارے دی اشاعتی کماں وچ پیش پیش ان جس نوں ہندکووی تاریخ فراموش نی کر سکدی۔ ضرورت اس گھبل دی اے کہ ہر ہندکووان زبان دے معاملے وچ آپڑا آپڑا اثاثت کردار ادا کرے جیڑا انہاں دا پیدائشی حق بھی اے۔

پروفیسر خاطر غزنی
سابق چیئرمین شعبہ اردو پشاور یونیورسٹی
۲۰۰۷ء جنوری

بہتر آپ پر سی سمجھ دوسرے نوں

کہی کہی اس محرومی دا احساس بوت ٹنگ کرنے لگدی یہ کہ ہندکو زبانچ لکھنڑے پڑھنے دا سلسہ اتنی دیرنال کیوں شروع ہوئے اتی قدیمی تے مٹھی زبان دے ادب دا کتنا بے بہاذ خیر و وقت دی گرد تلے ڈب گئی۔ زبانی کلائی شعرو شاعری دارواج مشاعریاں تے مغلان دی رونق تابڑا دیریا تے اس وخت دے لوگاں واسے یک تفریح تے علم دا باعث بی بڑا دیریا مگر آنڑے والے ویلے دی نہ کسی نے پرواہ کیتی تے نہ اسی اسدے واسطے وراشت اچ کچھ چھوڑا۔ یک دو چار پیڑیاں تکل تاے کلام آپڑی ویڑم دے زور تے سینہ بہ سینہ ضرور سفر کردا ریا برے وات نویں روشنی تے نویں ستاریاں نے اسدی جگہ لیتی۔

آج دادور اس لحاظ تے غیمت اے کہ ہندکو زبانچ کتاب دی اشاعت دا یک معتمد سلسہ شروع ہو گیا وے۔ آج دے دور دے بعض محبت تے خلوص اچ شراب اور حباب ہوؤں یاوت ادارے جس سی جتنا بی ممکن ہو سکے یا ہو سکد یے او اس زبان دے ادب نوں محفوظ کرنے دی بھر پور کوشش پیا کر دے۔ مزے دی گھمیں ایہہ بھی اے کہ آج دے اس مصروف تے ذرا مختلف زمانچ چیرے دوست بی اس کم واسطے میدان عمل اچ موجود ان انساں اچ نویں نسل دے جواناں دی تعداد زیادہ وے نیم سحر بی یک اجنبی ہندکو زبان و ادب نال تعلق رکھنڑے یں والے جوان فکر دوست اُن جناب نے ہندکو آرٹس کنسل دے پلیٹ فارم سی آپڑی ادبی زندگی دا آغاز کیتا ایا مگر بجائے آپڑی کتاب شائع کرنے دے انساں دا جیڑ اپیلا کام سامنڑے آئے اوجیل احمد کمال جئے بے بد ہندکو شاعر دا مجموعہ کلام ”کل تے آج“ ایا۔ اس شعری مجموعہ دی ترتیب و مدونین واشاعت نے نہ صرف غلام رسول گھائل تے اُستاد آن غمہ جو گئی دیوان سی بعد پیشوی پیلے با قاعدہ مجموعہ دے طور تے پڑیاں حاصل کیتی اے بلکہ نیم سحر دی ادب دوستی دی پھر پور کچھا خوبی کرائی اے۔ مگر اس سی بعد اس جوان دا کچھ پتہ نہ چلا۔ ہونڑ یک لمبی غیر حاضری سی بعد اودبارہ ادبی ڈینیاول آئیں تا انساں دے چھرے تے صاف لکھا ہو یا نظر آیے کہ او ہندکو زبان و ادب دا نشہ خمار تھیج نہیں بدلا۔ یعنی!

گو میں رہا رہیں ستم ہائے روزگار
لیکن تیرے خیال سے غافل نہیں رہا
ہندکو زبان و ادب دا یہہ بے لوٹ مجھتی یک واری وات آپڑے مجموعہ کلام نوں پچھے کر کے تے ہندکو زبان و ادب دے صحیح معدیاں نجی ایہہ مجہد اُستاد عبدالرشید تاریخ دے مجموعہ دی اشاعت دا بندوبست پیا کر دیے۔
نیم سحر نے ماضی و پیش اس وقت اپڑا کھارتے تو ایاں ہندکو واسطے وقف کیتی ایاں جد ہندکو نال وابستگی تے

ہند کو بولنے والے اردو دے ادبی شاعر شرمندگی محسوس کر دے ائے۔ نیم سحد دا اے کارخیر بھی یقیناً ہند کو زبان و ادب نال ڈچپی رکھنے والے احباب سی زبردست شبابی حاصل کری کہ استاد ساجن تے استاد عبدالرشید تاج دی حرفاں دی بازگشت آجلا اس شہر دی فضا و انج موجو دے تے کئی ہند کو حرفی دے محنتی اناں دا کلام محفوظ پڑھ کے تے محفل دے لطف نوں دو بالا کر دین۔

منے بی پشور آنڑے سی بعد اب اسین آرٹس کو نسل تے ہور اداریاں دے مشاعر یا انج اناں نوں آپرے مخصوص انداز تج شعر پڑھ دے تے مشاعرہ اُلدے ویکھاۓ۔ ہند کو زبان دے استاذہ دی حرفاں موجو دا ناں دا آپا زمانہ، آپری شافت تے تمدن تاصاف نظر آندیے مگر اسدے نال آپرے دور دی خامیاں تے کوہتا نیاں تے اناں دی بڑی گہری نظر بی ائی تے اناں رُری عادتاں تے رسماں دا محاسبہ بی بڑے عالمانہ انداز تج قرآن و حدیث دی روشنی وچ کر دے ائے۔ استاذہ دی یک و ڈی تعداد رسمی تعلیم سی دور ائی مگر ایہہ گھل اناں دے کلام سی کدی بی نظر فارسی، عربی، اردو تے علاقائی زباناں دی ساری حکمت اُناں دیاں حرفاں موجو دے تے اتنی روانی تے سہولت نال او اناں دا استعمال کر دے رکھنے کہ رشک آندیے۔ استاد عبدالرشید تاج دی حرفاں بی اسی طرح دی حکمتاں تے دانا نیاں نال پھری ہوئی اے۔

شہر ہفت زبان پشور دے وسینک اناں زباناں تے مکمل عبور رکھ دے ائے تے نالے شعرو شاعر تج اناں نوں ورتئے دا سلیقه بی اناں کوں ایا جسدی وجہ نال استاذہ دے کلام وچ یک عالمانہ شان ہمیشہ پڑھنے والیاں نوں آپرے اطراف دار بڑا لیند یئے۔ اصل اچ وقت، حالات تے فطرت اس طرح دے یا کمال تے بے بدل لوکاں دی تربیت آپ کر دے ائے تے اناج یک معتبر نام تے حوالہ استاد عبدالرشید تاج دا بی اے۔ زندگی گذارنے دے حیرے طور طریقے وڈے وڈے فلسفیاں دی مشکل بحثاں نیچ حل کر سکدے یاں اوہ سادہ تے آسان لفظاں تج دے کلام وچ موجو دا نتے آسان شعر کہیڑا لکنا مشکل کم اے اسدا اندازہ شعرو ادب دے جائز نے والیاں نوں بخوبی اے۔ ایہہ حرفاں ویکھوتا چار مصریاں اچ زندگی تے اک مثال زندگی دا کتنا آسان تے خوبصورت گرسکھلا گئے وون۔

سوئیں دا وصل گر یار چانے! پہلے دووے دے کولو مُنہ موڑ پیارے بہتر آپرے سی سمجھ دوسرے نوں، نال عاجزی دے رشتہ جوڑ پیارے دو جہا ناں وچ گر سُرخو وسینا، لگی توڑ دی ہر گز نہ توڑ پیارے کیندا تاج گر چائیے مُراد دل دی، حضرت عشق دا دامن نہ چھوڑ پیارے صرف اتنی گھل کہ ”بہتر آپرے سی سمجھ دوسرے نوں، نال عاجزی دے رشتہ جوڑ پیارے“ کیا ساڑے اچ دیاں ساریاں بے چینیاں تے بے سکونی داخل عینگا ایہہ تے اس طرح دے بے شمار مصرے

سو انوں اس باکمال تے بے بد شاعر دی حرمنی اچ نظر آسن تے ہر مصروف سماڑے سی ایوی تقاضا کری کہ
”میرے دوست! تھوڑا جیا وخت میرے نال گزار،“ توں تیرے بوت سارے مسلیاں داخل مل جاسی۔
اخلاقیات دے سارے سبق اک پاسے تے اُستاد دا یہہ اک مصروف اک پاسے!

قدم آہستہ رکھ اس زمین اُتے ، تیرے سر اُتے ریکی اسماں ہو کے
فن تے زبان دونوں دامزہ تے چھٹا رہ زمین تے اسماں دا حوالہ، قرآنی حکمت دا پتو، دنیادی بے
شباتی، آخری کہار دی غیر محسوس نشاندہی تے زندگی ورتنے دا گر اس اک مصروفے اچ کے کجھ نینگا تے یاوٹ
ایہہ مصروف!

حیرے ساز وچ سوز جس تار دا سی، اُسی ساز نوں کر کے بیکار ٹٹ گئی
حکمت تے دانا لی دا یہہ علامتی اظہار کسی اُمی شاعر دا ہو سکد یے بس اس طرح دا کلام سُور کے تے
پڑھ کے اُس محرومی دا احساس میرے ساہ چھوٹے چھوٹے کر دیند یے کہ سانے آپڑی بے تو جبھی نال علم و ادب
دا کتنا وڈا خزانہ آنڑے والے زمانیاں واسطے محفوظ نہ رکھ کے تے خود آپڑے نال کتنی وڈی نافضانی کیتی
اے۔ مگروت ایوی گھبل سوچ کے میری کمر سدھی ہو جاندی یے کہ میرے آسے پاسے چند دوستاں تے
اداریاں نے آج دے اس مصروف ادب دے حوالے نال اک مختلف دور اچ ہند کو زبان و ادب نوں محفوظ
کرنے دا جیڑ امشکل کم سننجala ہو یا اے۔ میں بھی پیا اسی دور اچ ساہ لینا واں۔

ناصر علی سید
گل بہار پشاور
8 نومبر 2006

من آنم کہ من نمی دا نم

استاد عبدالرشید تاج نوں میں نئیں جائز نہاں۔ اناں نوں نیم سحر بھی نئیں جائز داتے اگر میں ایہہ گہل عرض کراں کہ اوہ آپڑے آپ نوں بھی نئیں جائز دے ائے تا غلط نہ ہوئی۔ نکے ہوندیاں دے زمانے وچ سانے اناں نوں ہندکو دے مشاعرے پڑھ دے دیکھا ایا۔ استاد عبدالرشید تاج تے استاد عبداللطیف ساجن ہندکو شاعری دے میدان وچ تختن دے پہلو اناں دی جوڑی بڑے طلوع ہوندے تے دیکھدیاں ای دیکھدیاں انچ میدان مار لیندے جکرو دنیائے تختن دے رسم زمان ہووں۔ اوہ مشاعرہ پڑھنے دے دوران آپڑے وجود نوں انچ متحرک رکھدے جکرو دا وہ مصر عیاں، شعراں، لفظاں، جملیاں تے شاعری دیاں ترکیبیاں دے علاوہ آپڑی باؤی لینگوچ وچ بھی شعرتے ادب دے بے بدل پھل تے موئی پے وساندے ہووں۔ شعرو ادب دا ذوق رکھنے دے والے لوک اناں دی شاعری دی دادو بیز دے داحق ادا کر دے تے اوہ لوک بھی اناں دے فن تے شخصیت سی متاثر ہوئے بناندہ سکدے جیڑے شعرتے ادب دا ذوق فی رکھدے ائے تے صرف تے صرف اناں دیاں جسمانی حرکتاں سی محظوظ ہوندے ائے۔ رلے داباغ، جان دابا غچچ، باری والے سیداں دی محفل شعرو تختن دے ہر مقام تے اوہ مشاعرے دے گہر جوان بڑے کے آندے تے دیکھدیاں ای دیکھدیاں مشاعرہ لٹ کے لیے جاندے ائے۔ مشاعریاں دے اس پر آشوب دوروچ استاد آن محمد جوش دی بزم خیال تے استاد غلام رسول گھائل دی بزم شعور ہندکو آپڑے عروج تے ایاں۔ استاد عبدالرشید تاج داعلیٰ غائب استاد احمد علی سائیں نوں آپڑا دا استاد لکیندے ائے۔ اناں دی شاعری تے پڑھنے دے اندازوں وکھ کے استاد حشی اناں نوں آپڑے نال مشاعریاں تے لیجاڑے تے فخر محسوس کر دے ائے۔ پر دوسری طرف استاد بکل دی کوشش ہوندی ای کہ اوہ اناں نوں آپڑا شاگرد گردان۔ پر استاد عبدالرشید تاج دو داں نوں آپڑا استاد تسلیم کر کے اناں دا ادب تے احترام کرنا آپڑا فرض سمجھدے ائے۔ ہندکو حرفی دے رسم زمان استاد عبد الرشید تاج دے کلام وچ ہندکو زبان دا یکساں ادب تے الجہہ مھاٹھاں مارا دا نظر آندے۔ اوہ آپڑے کلام وچ آپڑے ولیے دی ثقاافت دی نمائندگی کر دین۔ اوہ آپڑے محبوب نوں مخاطب کر کے بڑے جارحانہ اندازانہ کیندے ولن۔

ت۔ تیرے بن ڈیکھن گر غیر دے ول
نشتر مار کے پھاڑاں میں اکھیاں نوں
تیرے عشق دی اگ وچکارست کے
ونگ طور دے ساڑاں میں اکھیاں نوں
اناں دا یہہ جارحانہ انداز اناں دے کلام نوں کسی قسم دا نقصان پہنچاڑے دی بجائے اناں دی
شاعری دی شدت وچ اضافہ کر دے۔ تی صور دی نظر نال دیکھو استاد ہونزی مشاعرے وچ ایہہ شعر پڑھنے
ویلے آپڑی باڈی لینگوتھ نال کس قسم دا تاثر پیدا کر دے ہوئے۔

حسن حسیناں دی فوج لیکے
کرنے جنگ اوہ عشق دے نال آیا
بلکہ راعد دا گرجناں نال لے کے
ہبیت ناک ہو کے لال و لال آیا
اوہ آپڑے سامعین نوں حسیناں دی فوج نال شیخ دیندین تے اناں ول اشارہ کر کے متذکرہ بالا
قلم دے اشعار پڑھ دے ہوندے ائے۔ اوہ حسن تے عشق دے رشته نوں آپڑی شاعری دی معراج تے
ہک کارِ ثواب سمجھدے۔

دونوں جہانات وچ کار عاشق
ہو گئے سرخرو کارِ ثواب کر کے
جلہ اناں دی خلد برین اندر
جیڑے ادب نوں سمجھے آداب کر کے
اناں دا انداز تکلم مشاعریاں نوں لٹھوئیں دا سبب بجز داتے اج اناں دا بے بد کلام ”پھل
پوتے“، نیم سحر دی کا دشاں دے سبب ساؤے ہتھاں وچ عقیدتاں داخراں وصول کرنے و سطے موجوداے۔
استاد عبدالرشید تاج تے استاد عبداللطیف ساجن دی طرح دی نیم سحر حک اجیا کارنامہ وجود وچ لیاڑے دا
باعث بڑی جس دی جتنی بھی قدر کیتی جاوے اوہ کہٹ اے۔ ہند کوزباں تے اسدے ادب نوں کوئی خدشہ
نی ہونزرا چائیا۔ اگر ہند کونال وفا کرنے والے اواجے ہند کو دے شیدائی موجودن۔
استاد عبدالرشید تاج دا کلام منظر عام تے آگیا وے تے تو اؤیاں نظر اداخراں داخراں وصول کرنے

تو اُڑے ہتھاں وچ موجوداے۔ دیکھنے وال ایہہ دے کہ صاحب کتاب تے سب نزول کتاب نوں دل تے
نظران والا زمانہ کیہ بدل دیندیے۔
مگر وفا کرنے والے کسی بد لے یا انعام دی آرزو دے بغیر خدمتاں دیاں عظمتاں دے چندے
بلند کر دے ریندے ون۔ بقول استاد عبدالرشید تاج۔

ب۔ بدل گئے لکھاں تے بدل جاسن
میں نہ بدلساں تیرے اقرار بد لے
گر تو رحم دے بد لے جفا کرسیں
اوہ بھی سمجھ ساں تیرے میں پیار بد لے

ش۔ شوکت
۲۳ جنوری ۲۰۰۹ء

صفگو شاعر

ایہہ ۸۳ء دی دھائی دی گھبیل اے ھک دن نیم سحر میری دکان تے تشریف لیاۓ جڑی کے علاقہ گنج اچ واقع آئی۔ اناس نے منو استاد تاج دا ہند کو کلام ضائع کرنے دی خواہش ظاہر کیتی۔ میں اس وخت حالات سی بوت دلبرداشتہ ہو یا ایاں۔ برے نیم سحر نوں اس جذبے سی سرشار و کیچ کے منے اناس نوں ما یوس نی کیتا۔ تے اناس نوں استاد عبدالرشید تاج دا ہند کو کلام جڑا صرف حرفاں تے مشتمل ایا اناس نوں دیزڑے دی حاوی پھرتی۔ تی یقین کرو کہ میرے چاچا استاد عبدالرشید تاج کسی مکتب دی رسمی تعلیم سی روشناس نی ائے۔ ایووئی وجہ ائی کہ او آپڑی ان پڑھی دی وجہ اپڑی شعری تخلیقات نوں آپڑے طریقے دے مطابق تحریری دا رتھجی نی لیا سکدے ائے۔ البتہ او آپڑی لکھائی خود آپ ہی پڑھ سکدے ائے۔ کسی سیانوے دا قول اے کہ لکھے موسیٰ پڑھے خدا۔

میں اتھے نیم سحر دے حوصلے دی بڑی واد دینا واں کہ اناس نے استاد تاج دی نہ پڑھی جائزے والی لکھائی نوں و کیچ کے ہمت نی ہاری اوادھا مصروف پڑھ لیندے ائے تا چونکہ منوں اناس دا کلام سُنْدُسُنْدُ کے زبانی از بر ہو گیا ایا میں باقی ماندہ حرفي آپڑی یادداشت دے مطابق بتا دیند ایاں تا اسراں تے استاد تاج دی کامل حرفي صفحہ قرطاس تے نوٹ کر لیندے ائے۔ تا اسراں نیم سحر دی شبانہ روز کوشش دے نال استاد تاج دا کچ کلام جڑا کراج تو اڈے ہتھاچھے اے ھک کتابی صورت اچ منتظر عالم تے آکے ضائع ہو ژوے سی فتح گیے۔ استاد تاج دی لکھائی نو میں خود بھی نی سمجھ سکناں۔ میں نیم سحر دے اس اقدام تے اناس نو خراج تحسین پیش کرناں۔

استاد تاج نوں ہند کو حرفي کہیز رتھجی بڑی مہارت حاصل ائی۔ او استاد وحشی دے شاگرد اے۔ استاد تاج چونکہ سائیں احمد علی دے نال پیٹھ دے اٹھدے اٹھدے ائے۔ اسی وسٹے استاد تاج تے استاد سائیں دی چھاپ موجودائی اناس دے کلام اچ نظر آندی اے۔ استاد تاج دی شاعر رتھجی استاد سائیں دارگ چلکد انظر آندے۔ اناس نوں زمانے دے ہر رنگ نو آپڑی حرفي دے پیٹھ ٹھاٹھے دا طریقہ بخوبی آندا ایا۔

استاد تاج شعروخنی اچ جدیدیت دے بالکل قائل نی ائے۔ اناس دا ایہہ نظریہ ایا کہ ادب اچ حرفي دے علاوہ دوسری کوئی بھی صنف نینگی۔ اناس دا ایہہ کہیز راں ایا کہ حرفي تے چار بیتے دے علاوہ کوئی ہور شے دیاں ہو سکدے ہی حالانکہ اس وخت بھی شعرا، حضرات حرفي تے چار بیتے دے علاوہ نظم تے غزل تے بھی طبع ازمائی کر دے ائے۔ تے پھی گھبیل تا ایہہ دے کہ حرفي تے چار بیتہ ہی ساڑھی ہند کو ادب دی پچھاڑا۔

پھل پوتے

استادتاج انتہائی صاف گوئے کھرے انسان ائے۔ او ناک بیانی تے بے سانگی دئے نل بڑی سادہ سادہ گہل بڑی نرم زبان تے نرم لمحچ سمجھادیندے ائے۔
اخیرتے میں نیم سخننوں دلی مبارکباد پیش کرناں کر انہاں نے استادتاج داعیتی کلام انتحک محنت نل سیکھا کر کے ضائع ہونوڑے سی بچایتے۔

جلیل احمد کمال

پشاور شہر

18 مارچ 2009ء

شیم سحردی کوشش نوں خراج تحسین

پدرم سلطان بود دے زمانے گئے۔ استاد عبدالرشید تاج کونڑاے کس دا والد کس دا صاحبزادہ وے۔ ایہہ گہلاں ہنڑگاں کھائی۔ ہنڑ بکھڑے میں کہ بک آدمی آپ کیہے وے کیوں کہ اس دا کوئی نہ کوئی کارنامہ ہو سی۔ ایہہ مقابله دادوارے تے پیو دادے دے نال نال سکندر لکھا ہو وے تابندہ آپ سکندر فی بڑدا۔ ہندکوڈی دنیاوج استاد عبدالرشید تاج سی کونڑوا قف نینگا۔

برے منے اس پاسے جائز کے نی آنڑاں کیونکہ میں ایہہ سمجھنا داں کہ ایہہ کتاب قاری تے آپی استاد عبدالرشید تاج دے جو ہر کھول دیکی۔ ایہہ کتاب شیم سحر نے کوشش کر کے چھاپی اے تے استاد تاج دا کلام یکجا کر فتح شیم سحردی انٹھک محنت عیاں وے جسنوں رومنی کیتا جاسکدا۔ استاد تاج دی لکھائی کوئی دو وابندہ پڑھنی سکد ایا جو نکہ جلیل احمد کمال نوں اناں دا کلام زبانی یاد ایا اس وے دوبارہ لکھڑے وچ شیم سحردی انٹھک محنت میں اسانی ہو گئی تے اج اناں دا نਮول خزانہ ضائع ہونوئے سی فتح گیا۔ حالانکہ شیم سحر اس موقع تے آپڑی کتاب بھی منظر عام تے لیا سکدے ائے۔ برے اناں نے ایہہ قربانی دے کے ثابت کیتے کہ اناں دے دل وچ ہندکو زبان و ادب دادرد مستقل موجوداے۔ ورہیاں پہلے شیم سحر نے جلیل احمد کمال دا کلام بھی اکٹھا کیتا ایا۔ ایہہ ادارہ تشویہ ہندکوڈے زمانے دا قصہ دے۔ اس کتاب دا نام ”کل تے اج“، ایا۔ ایہہ کتاب شیم سحردی مرتبہ وے تے سن 1985ء وچ چھپی ائی۔ جس تے اب اسین آرٹس کوسل دی طرف اس کتاب نوں ہندکو کتاباں دے مقابله وچ پہلا انعام بی ملا ایا۔ سن 85 کتھے تے ہنڑ 2008ء کتھے۔ اناں 23 ورہیاں وچ بی کمال ایہہ وے کہ شیم سحردی طبیعت وچ تبدیلی نی آئی۔ ہندکو زبان نال محبت انوں ای کیندیں۔ سماڑے کلیاں دوست ہندکو زبان تو جان بھی وار دین تے کمال ایہہ وے کہ او ہندکوڈے نام تے بڑے عوامی اداریاں دے عہد بیدار بلکہ مالک بڑکے بیٹھے ہوئیں اگر تھی اناں ول تیان کرو تا حریانی ہوندی اے کہ او بجائے اس دے کقدیم شاعر اس دے کلام نوں محفوظ کرنے دی خاطر اناں دے کلام دی اشاعت دا بندوبست کرئ، آپڑیاں کتاباں پئے چھاپ دین۔ حالانکہ اناں کوں اس کم واسے حکومت ولوٹی کافی سی زیادہ مد موجوداے۔ برے شیم سحر نے ایہہ گھل نہ اس وخت جدواو ہندکو لٹریری آر گنازیشن دے ممبرائے، دیکھی ائی تے نہ ہنڑ دیکھی اے ہندکو لٹریری آر گنازیشن دا زمانہ 1982ء دا زمانہ وے کہ جدو میں آپ بھی اس تنظیم دا اور کرایاں۔ شیم سحر نے ایہہ کم نی کیتا کہ جلیل احمد کمال دی کتاب دی اشاعت سی بعد کسی لامچ نوں سامنڑیں رکھ دے آپڑی کتاب نوں استاد عبدالرشید تاج دی کتاب سی آگے رکھا ہو وے۔

جھوٹکل استادتائج دی شاعری داتعلق اے، چھوڑو کہ ان دی شاعری آپ تعارف آپ کرواوے
اگر شاعری اچھی ہوئی تا یہہ منصف نوں بھی نال لے کے اڈی پھری۔ جھوٹکل منے استاد دی شاعری پڑھی
اے۔ منوں تا بڑا مزہ آیاوے۔ کیونکہ ہندکو دی شاعری دا اصل مزہ ذائقہ والیاں زباناں جانزو دیاں کہ ایہہ
لطف حرفي وچ اے۔ ہنڑتا دستور ایہہ ہو گیا وے کہ آدمی دی شاعری کجھ بی فی ہوندی برے او شاعر آپڑی
شاعری دی مشہوری والے کسی مشہور و معروف شاعر ادیب کو لوکتاب دادیا پچھکھوالندیں۔ جس نال انداں دی
کتاب ورخیاں دے لحاظنل پہاری تا ہو جاندی اے برے او چونکہ معیاری فی ہوندی تاوت اتنی بلکی ہو جاندی
اے کہ نہ صرف صاحب کتاب نوں ڈوب دیندی اے بلکہ اس کتاب نے تعریفی تبرے لکھنڑے والیاں نوں
بی نال بدنامی دے داغ لہادیندی اے اسی والے منے اس کتاب دے سلسے وچ نسیم سحر دی کوشش دی زیادہ
تعریف کیتی اے تے صاحب کتاب دے فن تے کہٹ سی کہٹ تبرہ کیتا وے کیونکہ ایہہ کتاب آپ اچھی
اے کہ آپ آپڑی اچھائی تے تبصرہ وے۔

من نال وال کہ بعد اچ فارسی غزل دے اوزان نے ہندکو حرفي تے شب خون مار کے ہندکو شاعری
دے میدان وچ حرفي نوں پچھے کر دتا۔ برے میرا عقیدہ ایہہ وے کہ ہنڑا گیا حرفي دادور ہندکو شعر دی دنیا اچ
واپس آسی۔ کیونکہ ہندکو شاعری حرفي بغیر جبیدی رہنی سکدی۔ کیونکہ تی اگر سائیں دی حرفي دیکھو یا وات ہور
استاداں دیاں حرفياں دامطالع کروتا تو انوں احساس ہوئی کہ حرفي دادا من بوت وسیع اے کہ جس وچ اسی ہر
طرح دی گھل کر سکنے آں تے فارسی تے عربی دے ثقلی الفاظ بھی حرفي اچ کھپ دین برے غزل دا پیانہ کچ
دے نازک تے پنے کچ داوے کہ جس وچ اس قسم دے پہارے گورے الفاظ نی کھپ دے۔ آخر آنڑیں
والے زمانے اچ حرفي دی ووت سری زندگی تازہ ہوئی۔ استاد استاد ہوندے تے حرفي حرفي ہوندی اے۔ اچ
کل دے دورانچ شاعر پیشور ساجد سحر دی، اما عیل اعوان، افضل چشتی، زید آئی اطہر، نسیم سحر تے صابر حسین
امداد پئے حرفي دے وزن تے خوب حادی تاں وُن کہ انہاں نے میرے سامنڑیں احمد علی سائیں دی قبر دی مٹی
چکھی اے۔ زید آئی اطہر بی حرفي کہید دین تے فن سی واقف ان جد کے صادق صبادی طرح فارسی اوزان اچ
اچھی غزل بی کہید دے وُن جد کے اس ویلے ستارہ ہندکو صابر حسین امداد بی حرفي دے میدان اچ آپڑے گرز
لے کے آگئے وُن۔ منے ووت بی کہیداں وے کہ حرفي کہیداں آسان کم بینگا برے حرفي بغیر ہندکو شاعری دا
گزارہ بی بینگا۔ آپ نسیم سحر بی حرفي ول زور کر دین۔ بڑی برجستہ تے پرمغز حرفي کیندیں انہاں نوں حرفي
کہیدوے تے خاصہ عبور حاصل اے اگر استاداں دے کلام دی اشاعت اسی طرح جاری رئی تاتسی دیکھو اس
کہ حرفي دازمانہ ووت مڑ کے آسی۔ کیونکہ کائنات دی حرکت پھیہ دی حرکت اے۔ جو ہوندے او ووت مڑ کے
ہوندے برے چھرے بدے ہوندیں۔ کائنات اچ جو کچھ ہوریا وے اس دی گردش گول اے۔ لہذا حرفي ووت

مڑ کے آندی پئی نیں۔ جسراں کہ اس کتاب سی ظاہر اے تے میں اس گھل تے ہندکو وانال نوں مبارخ دیساں کہ اوحرنی دے استقبال واسے تیار ہو جاؤں۔ استاد عبدالرشید تاج دی اس کتاب دامنومتی ملاحظہ فرماؤ کہ چولائی بوری چو خالی بک اپہر کے دیکھنے ہوندی اے۔ باقی کتاب دامطاعہ جدو کرسوتا تو اڈے تے استاد عبدالرشید تاج دے جو ہر کھل سن

تاج شام دے ڈیوے دی لو اُتے
پا گئے فیض عاشق دل کواب کر کے

کافر عشق دا ہو کے میں تاج کیندا
چڑھ ساں دار اتے تیرے دیدار بدے

آپڑے فضل و کرم دے ٹل تاج کیندا
میرا بخت سیاہ سلاطین کر دے

تیری قدرت تو تاج قربان ہووے
وسدا ہر دل وچ پرده نشین تو ویں

پل کے میری آستین وچ تاج کیندا
ڈنگ مارنا کھو ڈنگ مار سکھیا ای

جس نے تاج دے دل نوں غم لہایا
اس دے پیار بن نیگی بھار دل دی

اس دے کرام دی ہٹی وچ تاج کیندا
میرے عشق دا ساز و سامان بند اے

بک نشان مزار سی تاج باقی
ٹھوکر مار کے انوں بی ٹھا گیا وے

پھل پوچھتے

ابتدئی تاج انتہا توڑی
سخت منزل دسمی منوں دور دی اے

پروفیسر صبحیح احمد
شعبہ اردو گورنمنٹ کالج پشاور
28 نومبر 2008ء

چمکداستارہ

استاد عبدالرشید تاج دا کلام پڑھنے سی بعد علم و ادب دی دنیا دے جیڑے دروازے میرے تے
کھلین اوہ ناقابل بیان ان۔ لب اتنا کھساں کہ ہندوشا عربی صوفی شعراء دی کمی میگئی تے استاد تاج شعروخن
دی دنیا دا چمکدا ہو یا استارہ اے۔

اناں دی ذات سراپا محبت نظر آندی اے۔ اناں دے کلام اچ جذب، مستی تے سرشاری دا او
ٹھاٹھاں ماردا ہو یا سمندر موجوداے جنوں اہل دل تے ارباب عقل و دانش ای محسوس کر سکدے ہیں۔

اناں دی شاعری اناں دا مقصود بیکھ بلکہ مقصودِ حقیق آپڑے دل دا پیغام دوسریاں تکل پہنچائیں تے
استاد تاج دے دل چک ہک ایسی ترپت تے کسک موجوداے جیڑی منزل دی تلاش ول سرگی دے تارے و نگرو
چمکدی ہوای نظر آندی اے تے اناں دا کلام پڑھنے والیاں دا عقیدہ اس گھبیل تے پکا ہو جاندی یہ کہ شاعری
در اصل جذبات دی ترجمانی تے تجربات دی مصوری تے عکاسی اے۔ اناں دا جوش بیان کدی کدی اچیاپڑ زور
ہو جاندے کہ بعض اوقات الفاظ بھی اناں دا ساتھ دیکھ رے سی قاصر نظر آندیں تے محبت دے شعر بزرگ کے
موتیاں دے قلب چٹپلدا نظر آندیں۔

استاد تاج دے کلام دے جواہر پاریاں خ سلاست، پاکیزگی تے شرینی بوت زیادہ موجوداے تے او
بڑی آب و تاب نل محبت دی حقیقت نوں بے نقاب کر دے ہوئے نظر آندیں۔ اناں دے کلام دی چھٹی نے
کہک ہک نوال جہان متعارف کروایا وے جیڑا اصراف اناں دا ای حصہ وے۔

آخر تے میں نیم تھر نوں دل دیاں گھر ایاں نال مبارکباد دیاں جناں نے شاعری دے موتیاں
دی اس مالا نوبکھرنے سی بچالیتے۔ اناں دی شبانہ روز محنت تے لگن نے ہندوشا عربی دا یہہ خزانہ بھی لٹ جاندا۔
وے۔ اگر نیم تھر استاد تاج دا کلام اکٹھانہ کر دے تا ہندوشا عربی دا یہہ خزانہ بھی لٹ جاندا۔
میری دعا وے کہ اللہ تعالیٰ اناں نوں اس محنت و محبت دا صلدے وے آمین۔

ملک ارشد حسین

اسٹنسٹ پروفیسر

شعبہ انگریزی گورنمنٹ کالج آف کامرس پشاور

ماہی 2009ء

نامتوشاں

جھوٹوڑی ہندکو زبان دی قدامت تے ہندکو شعر و ادب دا تعلق اے۔ ازے باریج استاد محترم بابائے ہندکو اخونزادہ مختار علی نیز (تمغہ امتیاز) نے آپریاں کتاب، اخباری مضمایں، مقالیاں تے ملکی سطحتے ہوڑیں والیاں کانفرنس، سمیناراں، تے دوییاں بے شمار ادبی محفلاں وچ ہندکو دی قدامت تے سیر حاصل ارشادات عوام و خواص توڑی پہنچانیں داشت کردار ادا کیتا وے۔

موجودہ دور اچ ہندکو زبان و ادب تے کم کرنے والیاں تنظیماں دے کرتا دھرتا دوستاں نے بھی ساریاں سی پہلے اسی بزرگ تے قد آور ہندکو دے باب سی زبان و ادب تے تاریخ زبان و ادب دے باریج فیض پایا وے تے اس گھبلاں نوں ہر ذی شعور تسلیم کر دیے تے مندیے کہ جیز اکردار بابائے ہندکو دیے اوہ اس نے اپرے وس سی زیادہ ادا کیتا وے۔ ہنڑ بڑی خشی دی تے حوصلہ مند گھبل اے کہ ہندکو زبان جیزی کی وخت اچ مختار علی نیز، لالہ محمد اقبال لالہ بالا، بزم خیال، بزم شعور ہندکو تے ازے بعد ہندکو آرٹس کونسل ادارہ اشاعت ہندکو، ادارہ تشویش ہندکو تے ہندکو لٹریری آر گناہ زیشن دیاں کوششاں مل عوام و خواص توڑی پونچدی رئی اے۔ ہنڑ انوں مزید عظمتیاں توڑی پہنچانیں واسے ادارہ فروغ ہندکو تے گندہار ہندکو بورڈ اسی مقصدتے مدعا نوں لے کے اگے ودھدے پئیں۔

ہندکو زبان و ادب مل تعلق رکھنے والے سب احباب جائز دین کہ سانے جس وخت ہندکو زبان و سے خدمتاں داییڑا چکا ایا۔ اس ویلے بڑے بڑے نامتوساوے لکھاری ہندکو زبان و سے کیتیاں جائزے والیاں خدمتاں نوں وخت ضائع کرنے مل تعبیر کر دے ائے۔ رب تعالیٰ دالکھ لکھ شکر کیہ ہنڑ او گھبل نی روئی تے ہندکو زبان دیاں کامیابیاں وچ بڑی وڈیاں وڈیاں نامتو شخصیات ہتھ و ملائی اپر افریضہ سمجھ کے کر دیاں پیاں۔ آپرے مدعا تے مقصد دی گھبل تے آنے و سے اتنی لگتی تمہید بوت ضروری ائی۔ جس وخت مجھ ناچیز مل جیزے چلے ولے ائے وائی ہک لگن مل ہندکو ہندکو کر دے پئے ائے۔ اناں وچ ششکت، باصرہ، صابر، حسین امداد، ابن برق، فیاض حسین اشهر، سعید احمد شاہ، منظرا نغم، شیم سحر، خالد ربانی (مرحوم)، افضل ربانی، بشیر عامر، سعید اعوان، میر امداد حسین، غلام مصطفیٰ، انجمن ضیاء، خاک شموزی، ذیشان جوہر، آشم سرحدی، الیاس راز، ناصر علی سید، جمیل صدقی (مرحوم) نذر تیسم تے افضل چشتی تے علاء الدین عالی شامل ائے۔ جناب دیاں وچ ہندکو آرٹس کونسل تے ادارہ اشاعت ہندکو دے سرپرست اعلیٰ ائے اناں دیاں محبتیاں، حوصلہ افزائی تے

مالی جانی خدمات ہندکو دی تروتھ و سے ناقابل فراموش اے۔ انال گہلاں وچ اضافہ کر دے ہوئے ہندکو زبان دے شعرا تے خاص کر حرفی دے نام تمو جو شعرا جناب وچ استاد محمد جوش جناب نوں اپڑے وخت اج بے شمار خطابات سی نوازہ ایا۔ انال نوں شاعر شباب، خیام ہندکو، فخر ہندکو تے ستارہ ہندکو دے خطابات عوام و خواص نے انال دی حیندی تے جا گدی شاعری تے دتے ائے استاد ہونزاں بزم خیال دے بانی ائے۔ استاد غلام رسول گھائل جناب دی شاعری دا ہر پہلوار فعالی درجہ رکھدا ایا۔ آپ بزم شعور ہندکو دے بانی ائے۔ علامہ ثاقب حزیں، استاد لالہ مضر تاتاری، شیم بھیروی، خادم کربلائی، استاد اشرف الفت، استاد عبداللطیف ساجن، استاد عبدالرشید تاج، جلیل احمد کمال، ایہہ اوہ نام ان جناب نے ہر وخت سانوں حوصلہ تاتے کیندے کہ پتر تو اڈیاں مختباں رنگ لیاں۔ انال بزرگاں چو استاد عبداللطیف ساجن تے استاد عبدالرشید تاج ہونزاں ئل روز دوسرے دن ملاقات ہوندی تے ہندکو دی تروتھ و سے کوششاں دی تلقین سفر دے کہ پتر دنیا وچ کسی بھی اچھے کم و سے کیتیاں گیاں کوششاں دا صلہ رب کریم دی ذات آپ عطا فرماندی اے۔

ساؤ دے دوست نیم سحر تعریف دے قابل ان جناب نے ہندکو آرٹس کوسل سی آپڑی ادبی زندگی دا آغاز کر دتا ہوئے۔ ہندکو زبان ئل اپنوں ھک جان کر دتاتے انال دیاں سوچاں بھی ہر وخت ہندکو زبان و ادب دی تروتھ و ترقی و سے وقف نظر آندیاں۔

نیم سحر دی ادبی زندگی دی شروعات بھی ہندکو آرٹس کوسل دے بیزرتلے ای ہوئی تے ساؤ شانہ بشانہ ہندکو زبان و ادب دی تروتھ و ترقی و سے اپڑی بساط دے مطابق کم کر دے رئے۔ نیم سحر دے دل وچ ہمیشہ ہندکو زبان و ادب و سے کچھ کرنے دا جذبہ ابھر داریا۔ کوسل دے ہفتہ وار مشاعریاں تے ادبی تنقیدی نشتاں وچ پر خلوص انداز ئل شرکت کر دے۔ انال نے اپڑی شاعری وچ غزل، نظم، تقطعہ تے ہندکو دی قدیم صنف حرفی نوں پھر پور طور تے انداز ئل پیش کر کے دادھاصل کیتی۔

جلیل احمد کمال دے مجموع دی اشاعت تے وسیع عبدالرشید تاج تے عبداللطیف ساجن دی شاعری نے نیم سحر دی شاعری نوں نواں موڑ دتاتے حرفی دے بوت قریب ہو گئے کیونکہ جلیل احمد کمال دی صحبت اج تاج تے ساجن دی شاعری نے انال نوں قدیم رنگ اچ رنگ دتا۔ جیسا ہندکو زبان دا قیمتی اثاثہ ثابت ہوئن تے انال دی ہندکو خدمتاں ہمیشہ یاد کھیاں جائیں۔

نیم سحر نے استاد عبداللطیف ساجن دے صاحزادے برادرم جلیل احمد کمال دے ہندکو کلام نوں ھک جگہ کر کے ”کل تے اج“ دے نام تے مرتب کر کے شائع کرایا۔ جسراں کتاب دے نال سی ظاہر اے کہ کل تے اج یعنی کمال دے کلام اچ کل دا قدیم رنگ بھی ہیوے تے اج دا جدید رنگ بھی۔ انال دی شاعری وچ سانوں حرفاں بھی ملیاں زنجیرے بھی تے جدید شاعری دیاں اضافہ بڑے پیارے انداز اچ میسر

آندیاں۔ غزال، نظماء، قطعات، گیت، آپرے ہوڑے داشتوت دیندیاں۔
کچھ گھلاں استاد محترم عبدالرشید تاج دے باریق، تاج مرحوم دی شاعری دا پورے دا پورا رنگ
قدیم اساتذہ ادارنگ اے۔ استاد ہونڈاں نے جاگدے سُستے جیڑی شاعری کیتی اے اس وچ سائیں استادوں
باغ دے چھلاں دی خوشبو صاف صاف محسوس ہوندی اے۔

استاد تاج حضرت سائیں احمد علی سرکار دی شاعری دے گرویدہ اے۔ انادا فرمان ایا کہ سائیں
جیا شاعر کوئی ماں نہ جائزی۔ سائیں دے ہر شعرنوں اکھیاں نال اہاندے نی تحدیدے اے۔ رقم نے استاد تاج
تے استاد ساجن نوں سائیں دے شعر سڑدے روندے ہوئے بھی کئی وارد یکھاوے۔ استاد ساجن تے استاد
تاج نے بے شمار مشاعرے رقم الحروف دے کھاں ”سرور لاج“ جیڑا اپرے وخت اچ ہند کو دا گرھ سمجھا جاندا
ایا۔ پڑھے لکھے لوکاں دا مجھ ہر توار نوں سجدہ ہوندا ایا۔ جیڑا رات دری توڑی جاری ریندا ایا۔ استاد ساجن تے
تاج دووالی سکے پھر آ آپرے آپرے انداز وچ شعر پڑھدے اے۔ استاد ساجن دا انداز برا نزم تے ملیم
ہوندا ایاتے استاد تاج آپرے بڑے شاندار تے تمثیلی انداز نیل شعر پڑھدے اے۔ عموماً سرتے پٹھے مارکے
پٹھے دا ہک لڑ بج کن تو ہو کے کھاؤ دے تلوگزار کے دوسرا کن پٹی دے اتے تو پٹھل نتھی کر لیندے
اے۔ تے مشاعرہ پڑھنے سی پہلے کھنگ کے گلہ تر کر کے استاد سائیں سرکارتے دت کسی دوسری استاد دی حرفا
سرٹاکے آپریاں حرفاں دی برسات کردیدے اے۔

استاد تاج دا جوش و جذبہ و یکھنڑے دے قابل ہوندا ایا۔ انادے پڑھنے دے انداز و بیان وچ
تمثیلی رنگ نمایاں نظر آندیا۔ افسوس کہ جیڑا موجودہ دوراچ ساڑے کول عنیگا۔

ایہہ اوہ امی شاعرائے جناں نے تربیت تے سوچ دی بلندی، انادا بزرگاں دے بیڑاں وچ بہہ
کے حاصل کیتی ائی۔ انادی سوچ دی طہارت انداز دی وارقی تے خیال دی بلندی دی بدولت انادوں ان
پڑھنی کہہ سکنے آں۔ انادے علمیت دا چاڑنا بزرگاں دے قدماء وچ بہہ کے حاصل کیتا ایا۔

حضرت مولوی بھی سرکار، حضرت ضیاء جعفری تے حضرت سائیں سرکار دے کلام سی فیض یاں
ہوندے رہیں۔ استاد تاج پچھے تے پچھے عاشق رسول اے۔ اہل بیت دی شان وچ ہمیشہ آپرے کلام دیاں
لڑیاں وچ پیش کر دے رہیں۔ استاد دے ہتھاچ ہمیشہ پنسل تے کاغذ ریندا ایا۔ چلدے پھر دے شعر موضوع
کر دے تے کاغذ تے کچھ پنسل دے کچھ خطیل نوٹ کر لیندے آئے۔

آخر اچ بڑے افسوس تل کہیں داں پینداوے کے ہندکو زبان دے انادا نام تو شاعر ادا دے کلام ول
آپرے کھار والیاں دی توجہ نی ائی جس دی وجہ نی بوت زیادہ کلام ساڑی رسائی سی بوت دوچلا گیا وے۔ اس
گھمل تے برادرم جلیل احمد مکال نوں بھی الزام دیندے وچ اسی حق بجانب آں کہ انادا نے آپرے والد

پھل پروتے

بزرگوار استاد عبداللطیف سامن دے کلام دی پرواہ نہ کیتی، اتنا ضروراے انال نے آپ دے کلامنوں بڑا سانبھ سانبھ کے رکھاوے تے اسدے ہتھو بزرگاں دا کلام انسے کھوہ وچ چلا گیا جبڑی ساریاں واسے بڑی افسوسناک گھمل اے تے خشی اس تے ہوئی کہ جلیل کمال تے تاج استاد دے کلام توڑی رسائی وچ شیم سحرن کمال مہربانی کیتی اے۔

انال حالاتاں وچ ادارہ تشبیر ہند کو دی ایہہ کاوش بڑی تعریف دے قابل اے کہ اس ادارے نے استاد عبدالرشید تاج دے کلامنوں بڑیاں مشکلاں نال جمع کر کے کتابی صورت دینے دے دا ذمہ چکاوے۔
شیم سحر لائق تہنیت اُن کہ انال نے استاد جلیل احمد کمال دے تعاون نال استاد عبدالرشید تاج دا کلام جیہڑا کہ بالکل پڑھاہی نی جاندا ایسا انتہائی محنت تے تگ ودونال بکجا کر کے کتابی شکل اچ شائع کر کے ضائع ہونزیں سی بچاتے۔ خداوند تعالیٰ انال ساڑے بزرگاں نوں زندگی تے صحبت دی دولت سی مالا مال کرے تے ساڑے سراں تے انال داسایہ قائم و دائم رکھے۔ ایہہ ای بزرگ ساڑی زبان و ادب دے ٹھم اُن۔

زید آئی اطہر عوان پشور
18 نومبر 2006ء

میدانِ حرفي دا شہسوار

میں بارگاہ اُرزی دے وچ سجدہ ریز ہو کے شکرانے دے نفل اداء کرناں جس نے میرے جئے ناچیز تے ہچمدان نوں اُس فہرست وچ شامل کر دتا کہ جیڑے سے صرف آپنے ہی جیند اُنی رکھ دے بلکہ انسانیت دی خدمت واسطے درود دل کولوکم لیندے ہوئے آپڑے نال ہور لوکاں دی بی خیر ملند ہیں۔ میں جد ہور لوکاں دا حوالہ دینا تا میری مُراد حال دے نال نال ماضی دے او لوک یہن جناں نے کسی نہ کسی حوالے نال آپڑے محدود وسائل دے باوجود انسانیت دی خدمت کتیئے۔ ایہہ او لوک ہوندین جیڑے معاشرے دی تطمیر واسطے بچھے خیالات، جذبات، احساسات تے اچیاں تے سچیاں قدر اس دے ترجمان ہوندین تے ساری زندگی آپڑے مانی اضمیر دے پرچار واسطے ہر اُس گھل دا سہارا لیند ہیں جس سی عوام متاثر ہو کے اُناس کماں تے پیے جاؤں جھاں دی انجام دهی واسطے اوس زمین تے بیجے گھنیں۔

اسطراء تا ابلاغ دی ہر قسم ھک مضبوط سہارا شمار ہوندی اے برے گھلاں تو بعد شعر انسان دی ھک اجئی تخلیق اے کہ اس نوں عالم انسانیت وچ انسان نوں سمجھا گئیں دا ھک قدیم ترین ذریعہ کیا جا سکد ہے۔ کوئی نہ جائز دا کہ جد و تکل قدیم عہد تک اس نوں محفوظ کرنے دے طریقے نی ائے تالکھہ سینہ بہ سینہ روایت ہو وے وہ بی بے شمار عظیم لوکاں دے گفتے ناپید ہو گئیں تے سوا ڈے واسطے ای کوئی حیرانگی دی گھل نہ ہو سی کہ جدید دور تکبی ایہ سب نجھ ہو رہیے۔ دُور نہ جاوے ہند کوز باخچ تا ماضی قریب دے شعراء دی عرق ریزی بی بی نی ناپید و سدیئے۔ میں خوش قسمتاں کہ منے ہند کوز بان دے ھک قدیم شاعر دے ارشادات نوں مٹی وچ ہٹی ہوڑے سی، پچاکے آپڑے نال ھک ہور انسان نوں بی جیئد اکرو دیتے۔

استاد عبدالرشید تاج اُناس شعرا و چو ھک اے جس نے ماضی وچ آپڑے بے بد لکام دے ذریعے انسانیت دی خدمت کتیئے تے مردے دم تکل ایہ فریضہ انجام دیندے رے۔ استاد عبدالرشید تاج شیر پشور دے مہا لے قادر دی موری دے رہیں ہے والے اے ۱۹۱۰ء دے لگ بھگ پیدا ہواۓ تے ۱۹۸۳ء وچ وفات پائی۔ استاد جی بنیادی طور تے ہند کوز بان وادب دی ھک انمول صنف ”حرفي“ دے میدان دے شہسوار تے کنائچ رس کھول دیں ہے والی حرفي دی بحر اس دے اسیراۓ۔ اسی واسطے ساری عمر حرفي کیندے تے بڑے خوبصورت انداز ہل حرفي دے ہی وزن وچ اپڑا اندھا عاء بیان کردے رے۔ استاد تاج نوں آسان فہم تر کیا چکھ اپڑی گھل اچھو تے انداز تکمیان کرنے دے فن تے حد رجہ کمال حاصل ایا۔ اُناس دے خیالات آسان برے بڑے برجستہ تے انداز بیان بڑی دیرتک دل و دماغ تے اثر انداز ریزد ہیے۔ اُناس دی حرفا چکھ

زندگی دارگ عیاں وے۔ امحبوب دے حسن و جمال داشعارے۔ اناں دی شاعری وچ عشق حقیقی تے عشق مجازی دونوں رنگ نمایاں نظر آمدین۔ او آپرے محبوب ٹل حدرجہ عشق دی خاطر تختہ دارتے چڑھنے بی دربغ نی کردا۔ اناں دی ہک حرفی پیش کرنے دی جسارت کرنا!

بدل گئے لکھاں تے بدل جاسن
میں نہ بدساں ترے اقرار بدے
کافر عشق دا ہو کے میں تاج کیندا!
چڑھ ساں دار تے تیرے دیدار بدے
اُستاد تاج نے زندگی کدی ہارنی منی کہ او ہک انتہائی با حوصلہ تے باہمت انسان ائے۔ اُستاد جی
ٹل ملاقات واشرف منوں ہند کو آرٹس کوئل دے ہک اجالاچ ہوئے تے جھٹراں سُنڈراں ایا اُسترالیا ہی
پائے۔ انتہائی خوش ہلقت، ملنسارتے محبتاں و مذکوریں والے انسان ائے۔ منوں ہمیشہ ہر مشاعر تج اناں دا
شدت ٹل انتظار ریندا ایاتے اُستاد جی جدوی سُچ تے تشریف لیاں دے تا سب سی پیلے آپرے اساتذہ کرام دا
منظوم کلام پیش کر دے جبڑا کے ہند کو دے قدیم شعرا دا خالص و کھراتے منفرد رنگ ایا۔

اُستاد عبدالرشید تاج ہند کو زبان و ادب دے ہک بے لوٹ خدمتگار ائے۔ اناں نے کدی مالی
مفعت واسطے اپڑی حرفی نوں داغدار فی کیتی۔ اناں دے کلامیق اُستاد سا میں، حتیٰ تے بُلک دارگ چہلکدہ انظر
آندیے۔ اناں نے حرفی دے علاوہ دوسرا اصناف سخن تے طبع آزمائی نی کیتی ہاں البتہ حمد، نعمت تے منقبت
تے بڑی توجہ دتی اے تے بڑیاں سو ہزاریاں حرفیاں کیاں نے تے نالے برملا حرفی کہیں تو اچ اُستاد تاج
کمال مہارت رکھدے ائے تے آپرے نوبیکے انداز بیان دی وجہ کر کے پورے مشاعرے تے چھا جاندے
اے۔ اناں دی خوبصورت ادائیگی حرفی دے لفظاں دیاں قطاراچ زندگی دوڑا دیندی ائی۔ اُستاد دا کلام
سُنڈنے والے ہک مدت تک آپرے ذہن ویچ اناں دی حرفیاں دامزہ لیندے تے آپرے ذہنال تے
حافظیاں ویچ ہک عرصے تکل اُستاد دی حرفیاں محفوظ رکھدے ائے۔ اُستاد عبدالرشید تاج نوں ایہ کمال اللہ
تبارک و تعالیٰ دی طرف سی عطا ایا جنوں آج تکل پرانٹ لوگ یاد کر دین۔
اُستاد ہونڑا دی ہک حمد یہ حرفی ملاحظہ ہووے!

توحید دی من دے رنگ دے نال
میرے ماکا منوں رنگین کر دے
آپرے فضل و کرم ٹل تاج کیندا!
میرا بخت سیاہ سلطین کر دے

اُستاد تاج دا خوبصورت تے اچھوتا انداز ملاحظہ فرماؤ!

جس چن نوں خزاں اجڑ دیندی
اُنھے آندی دوبارہ بھار مڑ کے
ہئھو موت دے قبران چو تاج کیندا!
کوئی آیا نہ دنیا وچکار مڑ کے

.....
دن قیامت دے حار گزرا
پے گئی شام نہ ویکھا گلام دا منہ
اُسدی صورت بن دنیا تے تاج کیندا!
کسٹران ویکھ سکناں بھلا عام دا منہ

اُستاد تاج دی شاعریج محبت دا ٹھاٹھاں ماردا ہک سمندر تے خلوص دیاں موجاں اکڑیاں لیندیاں
نظر آندیاں۔ اسی واسطے دلا آویزی بی نکھر کے سامنڑے آندی اے۔ اوہ آپڑے گرد و پیش دے حالاتی
خاصے متاثر نظر آندین تے اگرچہ امی ائے برے ادب و فیض عیقیں مطالعہ دے مالک ائے تے بڑے سہل انداز
نوں چھالدے ائے۔ اپڑی گمرا جہتاں نوں انتہائی خوبصورت تے اڑے اسلوب ٹل پیش کرنے دافن خوب
جا نڑدے ائے کہ انوں آپڑے محبوب ٹل سچا عشق ایا۔

عشق اگے نہ کوئی پیش چلدي
تو اُستادیاں عبث اُستاد نہ کر
بچپیں غیراں دے پنجے سی تاج کیندا!
دل نوں عشق دی بندو آزاد نہ کر
اُستاد تاج دی شاعری صرف عشق، میخانہ تے صراحی دی شاعری نہیں بلکہ روزمرہ معاشریج ہونڈے
والیاں ناہمواریاں دابی ہک مرثیہ وے تے اپڑی عاقبت سی بے خبر اس واسطے ہک آفتابی کوک دا کم کر دیئے
تے اس طراں اُستاد ہونڈا بی آپڑے اُس فرضی عہدہ برآ ہو جاندیں کہ جس واسطے بندہ اس دنیا تے آئے۔

غفلت دی نیند سی کھول اکھیاں
ہک دن جاسیں دیوانے زمین تلے
تاج شمع دی لاث تے سڑ بل کے
کتنے گئے پوانے زمین تلے

آپڑی گہل دوسرے تک بڑے آسان پیراںج حرفی دے مصر عیاں دے ذریعے پہنچا دین۔
مثال دے طورتے!

کد توڑی کردا سنگھار ریسیس
فانی زندگی فانی سنگھار تیرا
باتی فانی اے سب نج تاج کیند!
اصلی گورے اے پیارے کھر بار تیرا
اُستاد تاج سونڑے یار دے حسن دی بے ساختگی مل تعریف نج اسٹراں کر دین!
لکھاں دل دلبر بیتاب ہو گئے
جلوہ رُخ انور ضیاء بار تک کے
تاج ناگ کالے شرمسار ہو گئے
تیری ڈلف سیاہ گنڈل مار تک کے

اُستاد تاج مُہم سی مُہم خیال نوں بی بڑی خوش اسلوبی مل تے خوبصورت طریق مل دوسریاں تک
پہنچا نوے ویچ کمال مہارت رکھ دین۔ جیڑی چیز اُناں دے شعرانچ سامعین نوں متاثر کر دی ائی اُناں دے
لب ولجھ دا کھراپن تے جذبے دی صداقت اے۔ اُناں دی آواز بچ گرج تے ترنمایا تے نالے اُناں دے
سوختے کرب نے اُناں دی آوازوں والا تے ذہناںج اترنے دی قوت تے طاقت دی ائی تے سچی گہل تا
اے وے کہ محبوب دی جدائی نے اُناں دے دل نو بڑا مضبوط بڑا دتا ایا۔ اُناں دی شاعری غماں مل پھری
ہوئے۔ اگر چاودرس و مدرسی روشناس نی ائے برے اُناں نوزبان و ادب تے کافی دسترس حاصل ائی۔
اُناں دی حرفیانچ مفاہیم دے خزانے پچھے ہوئیں جیڑا کہ اس گہل دامنہ بولدا ثبوت اے کہ اُستاد عبدالرشید
تاج آپڑے عہد دے نمائندہ ائے۔

تقسیم پاک و ہندی بعد ہند کو شعراۓ نے حرفی تے چار بیتے دے علاوہ غزل، نظم، قصیدہ، گوزر، حمد،
لغت منقبت، قوی گیت تے ہند کو افسانے و لی توجہ دی تی جیڑی وقت دی اہم ضرورت تے نالے ہند کو زبان و
ادب دے شاندار مستقل و سلطنة ناگزیر ائی۔ برے فیر بی ہند کو زبان دیاں قدیم صفات چار بیتے تے حرفی دا اثر
زاں نی ہو یا تے چار بیتے تے حرفی نے بی ہک دوران دیکھیے۔ جھوٹک اُستاد عبدالرشید تاج دے کلام دے جمع
کرنے داعلقت اے تا اس سلسلیچ عرض کردا جاؤں کماے قصہ ۱۹۸۳ءی شروع ہوئے۔ رمضان دامہینہ ایا، میں
آپڑے آفس دی ڈیوٹی سی فارغ ہو کے تے آپڑی ریندی تعلیم پوری کرنے و سطے کالج چلا جانا آیا تے
پھل پھر گا ہے بگا ہے جلیل احمد کمال مل بی ملاقات اُناں دی دکان تے ہوندی ریندی ائی۔ جلیل احمد کمال نوں

جد منے تاج صب دے کلام دے باریج گزارش کیتی تا اوتا اس سلسلہ بڑے ہی دل برداشتائے۔ منے اُناس دی حوصلہ آفزاں کیتی تے اُناس نوں کیا کہ ایہہ بڑا قیمتی سرمایہ وے کیوں نہ اسنوں شائع کر کے اسردی حق ادا یگی کیتی جاوے۔ کمال صب نوں اپڑی اس گھل تے لیا ٹوے یوچ منوں زیادہ وخت فی الگا بربے اللہ داشکر کے او میرے تل استاد دے کلام نوں جمع کرنے تے متفق ہو گئے۔ ہونز دوسرا وڈا تے اہم مرحلہ یا اُستاد تاج دے کلام دی جمع واری۔ یقین کرو اُستاد دی لکھائی بالکل بی فی پڑی جاندی ای۔ اس نوں دبارہ لکھڑیج اسی جس کرب تے اذیت سی گذریاں اس تکلیف دا اندازہ تھی ساڑے کول موجود اور تاشے خود و یکھ کے کرسکد یوکہ کسٹران سانے اُناس ترا ٹھیاں نوں انہتائی مشکل تل پڑھ کے دوبارہ لکھڑے دی کوشش کیتی۔ بہر حال اُستاد دیاں اپڑی اچھی خاصیاں حرفیاں سانوں دستیاب ہو گیاں۔ اُستاد تاج دی لکھائی دے چند تاشے نمونے دے طور تے پیش خدمت ان۔

پچھلے دن انج بندہ خاکی بابائے ہند کو محترم مقام علی نیز صب دے دولت کدے تے حاضر ہوئے تے اُناس تل بنسنیس ملاقات دا شرف حاصل ہو یا۔ منے جد نیز صب نوں اُستاد تاج دے کلام نوں جمع کرنے دے عزم دا اظہار کیتا تا اُناس نے بی بڑی خوشی دا اظہار کیتا تے نال ہی فرمایا کہ اُناس کول اُستاد عبدالرشید تاج تے اُستاد ساجن دی آوازیج ریکارڈ کیتیاں حرفیاں تے اُناس دا انٹرو یوپی موجودے ہیڑا اُناس نے اپڑی تحقیقی کتاب ”تمذکرہ قدیم شعراء ہند کو“ دی تیاری دے دوران خود ریکارڈ کیتیں۔ اُستاد ہونزاں دے اس انمول خزانے نوں حاصل کرنے و سطے میری اکھیاں یوچ تا ہک عجیب جھنچک پیدا ہوئی تے میری اکھیاں دی چمک تے شوق نوں دیکھ دیے ہوئے میری درخواست تے نیز صب نے کمال مہربانی فرمائی تے منوں اس تاریخی انٹرو یو دیاں دو آڈیو کیسٹاں عنایت کیتیاں جس یوچ نیز صب، اُستاد تاج تے اُستاد ساجن دی آواز اس ریکارڈ آئیاں۔

میں اُناس حرفیاں نوں ہیڑا یاں اُناس دی مہربانی تل اس کتاب یوچ شامل ہوئیاں اُستاد تاج دے مجموعہ کلام دے باریج اضافہ سمجھیاں تے نیز صب دے بے حد مشکور آں کہ اُناس نے میرے تے اعتماد کر کے آپڑے ببابائے ہند کو ہونزے داحق اداء کیتے تے میں اُناس دے اس اقدام تے اُناس نوں خراج تھیں پیش کرنا۔ اسی طراں جناب خاطر غزنوی صب نل بی ملاقات ہوئے تے اسی طراں اُناس نے بی اپڑی محبت دا اظہار کیتے کہ میرے کول بی اُستاد عبدالرشید تاج تے ساجن دی سریلی آوازیج حرفیاں محفوظن۔ اُناس نے چند یوں منوں عنایت کیتے جناب نوں سُوز کے منے اُستاد دا کلام صفحہ قرطاس تے منتقل کیتا۔ اُناس حرفیاں نوں بی میں اُستاد تاج دی حرفیاں دے باریج اضافہ سمجھنا تے جناب خاطر غزنوی صب دا بے حد مشکور آں تے اُناس نوں میں بھر پور خراج تھیں پیش کرنا۔ آخریج جلیل احمد کمال دلبی تہہ دل تل شکر یہ اداء کرنا کہ اُناس

پھل پروتے

نے اپڑی بے حد مصروفیات دے باوجود میرے نئی پورا پورا تعاون کیتے۔
ہندکو زبان و ادب و فق آپڑے عہد دے ہک نمائندہ حرفی گواستاد عبدالرشید تاج دا اے پیش نظر
مجموعہ کلام ”پھل پروتے“، ”ادارہ تشویہ ہندو“ دی کاوش اے۔ زیڈ آئی اطہر صبیب لاٹ تحسین ان کا ان نے
اپڑی مصروفیات دے باوجود میرے نئی پورا پورا تعاون کیتے اخیراً ج میں رب کعبہ دامشکور آں کہ میں اس قابل ہوئیاں
کہ ہندکو زبان دے ہک گئے ہوئے نگینے نوں زمانے دیاں بے رحم گردال سی چھنڈ چھنڈ کے سوا ڈے ہتھاچ
پہنچایا وے۔

اس دے نال نال میں گندھارا ہندکو اکیڈمی دابی شکریہ ادا کرنا وال کہ انہاں نے اس کتاب نوں
شائع کر کے میری اس کاوش نوں جاویداں کر دتا وے۔

نسم حمر
چیئرمین۔ ادارہ تشویہ ہندو